

An abstract blue line drawing on a light yellow background. The drawing consists of several thick, hand-drawn lines that form a complex, overlapping structure. There are vertical lines, horizontal lines, and several circular or oval shapes that appear to be loops or knots in the lines. The overall effect is that of a sketch or a conceptual diagram.

TORE NORDENSTAM

Etiske grunnlagsproblemer

i et pragmatisk perspektiv

solum

FRA «ER» TIL «BØR»?

Etiske grunnlagsproblemer i et pragmatisk perspektiv

TORE NORDENSTAM

FRA „ER” TIL „BØR”?

Etiske grunnlagsproblemer i et pragmatisk perspektiv

Solum Forlag A/S, Oslo 1984

Solum Forlag A/S
Omslag ved Erik Solheim
Printed in Norway
S. Hammerstad Boktrykkeri
ISBN: 82-560-0314-6
Utgitt med støtte av
Norges almenvitenskapelige forskningsråd

«De aspektene ved tingene som er viktigst for oss er skjult gjennom sin enkelhet og hverdagslighet. (Man legger ikke merke til det, fordi man alltid har det for øyet.)»

Ludwig Wittgenstein.

INN H O L D :

FORORD	9
--------------	---

INNLEDNING:

SPØRSMÅLET OM MORALENS BEGRUNNELSE	13
---	----

1. KRITIKK AV SPRÅKHANDLINGSTEORIEN 17

1.1. Searles første eksempel	17
1.2. Searles andre eksempel	22
1.3. Searles tredje eksempel	27
1.4. Basisfakta og institusjonelle fakta	32
1.5. De nødvendige institusjonene	38
1.6. Konklusjon I	40

2. FRA KOMMUNIKASJON TIL ETISK

KOMPETANSE	43
2.1. Filosofisk refleksjon — en strategi for moralens begrunnelse	43
2.2. Lingvistisk og kommunikativ kompetanse	48
2.3. Kommunikasjonens etikk	51
2.4. Argumentativ kompetanse	54
2.5. Den umulige egoisten	57
2.6. Normer, eksempler, kompetanse	64
2.7. Konklusjon II	67

NOTER	71
-------------	----

FORORD

At mulighetene for å argumentere rasjonelt i grunnleggende etiske spørsmål er forsvinnende små, er et standpunkt som er utbredt både i fagfilosofiske kretser og i det offentlige liv. En av grunnpilarene for den alment utbredte mistilliten til fornuftens muligheter på det etiske området er læren om at normer og vurderinger ikke kan avledes fra fakta-utsagn. Enkeltavgjørelser på det moralske området kan begrunnes med henvisning til almene normer, men hva med de almene normene? (Jeg kan begrunne et vedtak om å holde et spesielt løfte med henvisning til den almene normen om at løfter skal holdes, men hvordan skal man kunne begrunne den almene normen om at løfter skal holdes?) Om man oppfatter etikken som summen av alle normer og vurderinger som har med menneskers velferd å gjøre, blir etikken tilsynelatende hengende i luften.

Situasjonen minner ikke så lite om den klassiske diskusjonen om forholdet mellom sjel og legeme. Om man definerer sjel og legeme som to fullstendig adskilte størrelser (som f. eks. Descartes gjorde), så har man avskåret seg fra alle muligheter til å påvise forbindelser mellom sjel og legeme. Men dette er paradoksalt, siden vi vet at det finnes en rekke forbindelser mellom sjel og legeme. I stedet for å prøve å løse Descartes' problem om sammenhengen mellom bevisstheten og legemet, må vi prøve å oppløse problemet gjennom å påvise at de begreper om sjel og

legeme som Descartes opererte med, ikke svarer til hverdagslivets forestillinger om sjel og legeme.

Descartes bygget opp til en umulig situasjon gjennom at han uten å reflektere nærmere over saken innførte spesielle begreper om sjel og legeme som ikke er identiske med de begreper som vi benytter i det daglige liv. På lignende måte har man bygget opp til en umulig situasjon på det etiske området gjennom å innføre begreper om fakta og verdier, som egentlig er abstraksjoner fra våre faktisk eksisterende handlingssituasjoner.

Strategien for å komme seg ut av uføret på det etiske grunnlagsområdet gir seg nærmest av seg selv dersom diagnosen er riktig så langt: Vi må gå tilbake til de handlingssituasjoner som vi er i når vi opptrer som etisk ansvarlige aktører. Vi må se på etikken i et handlingsfilosofisk (pragmatisk) perspektiv. Det er dette vi skal prøve å gjøre på de følgende sidene.

Et grunnbegrep i denne sammenhengen er begrepet etisk teft. Erfaring og skjønn spiller en avgjørende rolle i alle handlingssituasjoner som berører menneskers ve og vel, dvs. alle etiske situasjoner. Hva etisk teft eller etisk kompetanse er, er noe alle kjenner fra sin egen erfaring. Men det er ikke lett å beskrive hva dette innebærer nærmere bestemt. I den aktuelle moralfilosofiske litteraturen tilhører dette de forsømte områdene. I den analytisk-filosofiske litteraturen om etikk finner man mange sofistiskerte analyser av detaljproblemer som sammenveining og prioritering av verdier, men meget lite om den erfaring som nødvendigvis må til for å kunne foreta avveiningene og prioriteringene. I det følgende skal vi prøve å vise hvordan begrepet om etisk kompetanse tvinger seg på når man begynner å granske etikkens grunnlagsproblemer, og antyde hva de grunnleggende innslagene i etisk kompetanse er.

For å tydeliggjøre våre poenger velger vi som utgangspunkt en velkjent analytisk-filosofisk behandling av faktum-verdi-komplekset, nemlig Searles såkalte språkhandlingsteori og den kritikk som denne teorien er blitt utsatt

for i nyere tysk filosofi. Det kan se unødvendig tungvint ut å gå veien gjennom andres delvis uholdbare bidrag, men når det gjelder så grunnleggende ting som fakta, verdier, normer og etisk teft er dette den eneste farbare veien. Det dreier seg om å få øye på ting som er skjult for oss gjennom sin enkelhet og hverdagslighet, som Wittgenstein har uttrykt det.

At aktørenes kompetanse spiller en avgjørende rolle på det etiske området, er et sentralt tema i den avhandling om arabisk moralsyn som jeg skrev for tyve år siden (*Sudanese Ethics*, publisert 1968). At eksempler spiller en uunngåelig rolle på det etiske området og at den ensidige interessen for generelle normer som kjennetegner mye av nåtidens filosofiske etikk derfor må korrigeres, er også en av de bærende innsiktene i den avhandlingen. I mitt arbeid med å videreutvikle innsikter av dette slag i et systematisk gjennomført pragmatisk perspektiv på områder som etikk og estetikk, har jeg hatt en uvurderlig støtte i samarbeidet med Kjell S. Johannessen ved Filosofisk institutt, Universitetet i Bergen. Det samme gjelder mine andre samarbeidspartnere ved Universitetet i Bergen: Tor Bastiansen ved Teatervitenskapelig institutt, Gunnar Danbolt ved Kunsthistorisk institutt, Gunnar Skirbekk ved Filosofisk institutt. Jeg retter min takk til dem og de andre deltagerne i seminarene over pragmatiske, hermeneutiske og estetiske emner de siste årene.

Jon Wetlesen (Filosofisk institutt, Universitetet i Oslo) og Kjell S. Johannessen har lest manuskriptet til denne bok med et kritisk blikk og foreslått en lang rekke språklige og innholdslige forbedringer, som jeg benytter anledningen til å takke dem for.

Til slutt en takk til Norges Almenvitenskapelige Forskningsråd for et trykningsbidrag.

Bergen, 28. desember 1983.

Tore Nordenstam

INNLEDNING:

SPØRSMålet OM MORALENS BEGRUNNELSE

I sin *Avhandling om menneskenaturen* (1739) bemerket David Hume at det er vanlig at man prøver å grunngi utsagn om hvordan noe *bør* være med henvisning til hvordan noe *er*.¹ Overgangen fra «er»-utsagn til «bør»-utsagn skjer nesten umerkelig; alle de vanlige moralsystemene forutsetter at en slik overgang er mulig; men en stunds logisk refleksjon viser at «bør»-utsagn aldri kan avledes fra rene «er»-utsagn. For konklusjonen i et gyldig argument kan ikke inneholde noe som ikke allerede (eksplisitt eller implisitt) er inneholdt i premissene. Følgelig er alle forsøk på å grunngi normer og verdiutsagn med henvisning til f. eks. menneskets natur eller verdens beskaffenhet, dømt til å mislykkes.

Skillet mellom «er»-utsagn og «bør»-utsagn ble ytterligere understreket i filosofien etter Hume. Kants sterke trang til analytisk å skille det sanne fra det gode og det skjønne, gjorde det vanskelig å se noen sammenheng mellom erkjennelse og moral, mellom teori og praksis.² Og i tradisjonen fra Kant festnet seg skillet mellom de to utsagnstypene i form av læren om at det finnes en logisk kløft mellom norm- og verdisfæren på den ene siden og faktasfæren på den andre siden. I den analytiske filosofiens grunnleggende etiske arbeid, G. E. Moore's *Principia Ethica* fra 1903, ble Humes

observasjon opphøyet til det grunnleggende verditeoretiske prinsippet som vi i denne sammenheng kan formulere slik: å prøve å slutte logisk fra beskrivelser til vurderinger og normer er å begå en avgjørende logisk feil (av Moore kalt «den naturalistiske feiltagelsen»).

Humes enkle og slående logiske observasjon kom således til å føre til meget vidtgående konsekvenser for moral- og verditeoriens vedkommende.⁴ Dersom «bør»-utsagn bare kan grunngis med henvisning til andre «bør»-utsagn, kommer en opp i et uføre: enten får man en uendelig regress, der det ene «bør»-utsagnet hviler på det andre osv. i det uendelige, eller også kommer man før eller senere tilbake til utgangspunktet og havner i en logisk sirkel; en tredje og like utilfredsstillende mulighet er å avbryte grunngivingskjeden på et eller annet vilkårlig valgt sted («desisjonisme»).

Resultatet er at moralen blir hengende i luften.

I forsøkene på å komme seg ut av dette uføret kan en skille mellom flere strategier. En strategi går ut på å finne logiske prinsipper som forbinder «er»-utsagn med «bør»-utsagn. Hans Alberts anbefaling om å søke etter «brobyggingsprinsipper» er et eksempel på dette.⁵ Utsagnet «'Bør' impliserer 'kan'» kunne muligens være et eksempel på et slikt brobyggingsprinsipp, eventuelt også utsagn om grunnleggende menneskelige behov.⁷

En annen strategi går ut på å vise at «bør»-utsagn faktisk kan avledes fra «er»-utsagn. Searles språkhandlingsteori, som vi straks skal se nærmere på, er et eksempel på denne strategien, under forutsetning av at man velger en temmelig bastant tolkning av Searle som muligens ikke svarer helt bra til hans intensjoner.⁸

En tredje strategi går ut på å akseptere Humes logiske observasjon om umuligheten av å avlede «bør»-utsagn fra rene «er»-utsagn, samtidig som man avviser de vidtgående implikasjoner som mange har ment å kunne trekke fra denne observasjonen. Mange av våre beskrivelser av verden er kanskje ikke rene «er»-utsagn; mange av våre norma-

tive utsagn er kanskje ikke rene «bør»-utsagn; mange av våre utsagn passer kanskje ikke særlig bra inn i noen av de to utsagnskategoriene som man opererer med i tradisjonen fra Hume. En mindre bastant måte å lese Searle på, som jeg tror svarer bedre til hans intensjoner, er å tolke hans språkhandlingsteori som blant annet et forsøk på å myke opp den rigide «er»-«bør»-distinksjonen.

En fjerde strategi går ut på å vise at forsøkene på å avlede «bør»-utsagn fra «er»-utsagn i og for seg er mislykket, men at det finnes ansatser i språkhandlingsteorien som kan utvikles til en holdbar grunngeving av grunnleggende moralnormer. Det er den veien Karl-Otto Apel velger i sin «transcendentale pragmatikk».⁹

Apel problematiserer ikke skillet mellom fakta og normer, «er»-utsagn og «bør»-utsagn, men mener allikevel å kunne peke på et alternativ til uendelige regresser, logiske sirkler og vilkårlige brudd i begrunnelseskjedene. Det alternativ han peker på, er at vi som handlende, bevisste individer alltid må forutsette visse normer. Det finnes visse normer som er så grunnleggende for all menneskelig virksomhet, at de ikke kan tenkes vekk uten at man samtidig slår beina unna seg selv. Dersom det er riktig at det finnes grunnleggende normer som alltid gjelder for oss, uansett om vi følger dem eller ikke, er det eneste vi kan foreta oss med slike normer, å gjøre dem bevisst gjennom filosofisk refleksjon. I refleksjonen kan vi avdekke de normer som alltid nødvendigvis gjelder for oss.

Hvordan skal vi få øye på normer som alltid gjelder for oss uansett hva vi gjør? Hvis det overhodet finnes noen slike normer, er det vanskelig å legge merke til dem av samme grunn som det er vanskelig å legge merke til språket: de er for nær til å kunne sees tydelig.¹⁰

For å få øye på de mest grunnleggende forhold, må vi derfor foreta distanseringsmanøvre av forskjellige slag. Filosofiske tankeeksperiment er siden Hobbes en ofte benyttet metode for å klargjøre grunnleggende normative spørsmål.¹¹ Den andre typisk filosofiske distanserings-

manøvren består i å gå veien gjennom uholdbare utsagn, for gjennom kritikk å få øynene opp for de rette forhold. Det er denne type manøver Apel gang på gang foretar i sine skrifter.

I det følgende skal vi se hvordan Apel gjennom å distansere seg fra Searle prøver å vinne innsikt i de normer som han mener nødvendigvis alltid må forutsettes. Jeg skal for det første granske Apels kritikk av Searles eksempel på argumentasjon fra «er» til «bør». For det andre skal jeg kritisk gjennomgå Apels forsøk på å utfylle de hullene han påviser i Searles utforming av språkhandlingsteorien. For det tredje skal jeg antyde hvordan jeg tenker meg at moralens (og estetikkens) grunnlag kan klargjøres i tilknytning til innsikter i Wittgensteins senfilosofi som ikke blir tilstrekkelig ivaretatt i Apels forsøk på å videreføre Kants transcendentalfilosofi. Min strategi er her å gå videre med det oppmykingsarbeidet som Searle og andre allerede har begynt, i et forsøk på å gå bak ryggen på skillet mellom «er» og «bør» gjennom *refleksjon over vilkårene for å kunne handle rasjonelt*.

1. KRITIKK AV SPRÅKHANDLINGSTEORIEN

1.1. *Searles første eksempel.*

Searle har prøvd å vise at læren om den naturalistiske feiltagelsen selv hviler på en feiltagelse.¹² Denne feiltagelsen består ifølge Searle i antagelsen av at «det er logisk umulig for en mengde utsagn av det slag som vanligvis kalles beskrivende å implisere et utsagn av det slag som vanligvis kalles vurderende».¹³ Det er verd å legge merke til at Searle snakker om «utsagn som vanligvis kalles beskrivende» og «utsagn som vanligvis kalles vurderende». Han prøver ikke å gjøre det umulige, nemlig å avlede «rent normative utsagn» fra «rent beskrivende utsagn». Hvis vi med «rent beskrivende utsagn» mener «utsagn som ikke har noe som helst innslag av normativ art» og tilsvarende definerer «rent normativt utsagn» som «utsagn som ikke har noe som helst innslag av deskriptiv art», så ville det være logisk umulig å dedusere rent normative utsagn fra rent deskriptive utsagn. Konklusjonen i et gyldig argument kan jo ikke inneholde noe som ikke allerede er inneholdt i premissene. Det Searle prøver å gjøre er altså ikke å kullkaste det som jeg har kalt «Humes logiske observasjon», men snarere å vise at denne logiske observasjon ikke fører til så fatale konsekvenser for moralens vedkommende som en ofte har antatt.

Searles første eksempel på at det er logisk mulig å avlede et utsagn man vanligvis ville kalle normativt, fra premisser man vanligvis ville kalle deskriptive, er følgende:

- (Premiss 1) X er et gyldig argument =_{df} X er et deduktivt argument og X:s premisser impliserer (*entail*) konklusjonen i X.
- (Premiss 2) X er et deduktivt argument i hvilket premissene impliserer konklusjonen.
- (Konklusjon) X er et gyldig deduktivt argument.

Searle mener at den andre premissen er en *beskrivelse* av et argument, og at konklusjonen er et *vurderende utsagn*.¹⁴ Siden den første premissen er en *definisjon* og ikke noe som vanligvis ville kalles en vurdering, følger det at en vurdering faktisk er blitt avledet fra premisser som ikke inneholder noe innslag av vurdering. Den naturalistiske feiltagelsen er en feiltagelse — *quod erat demonstrandum*.

Eksemplet kompliseres av at det er et argument som handler om argumenter, og kanskje heller ikke er helt gjennomsiktig formulert. La oss derfor først skrive om eksemplet slik at det fremgår tydelig at det virkelig dreier seg om et gyldig argument. Den første premissen må rimeligvis tolkes dithen at den impliserer et utsagn om alle gyldige deduktive argumenter: alle slike argumenter er slik at deres premisser impliserer deres konklusjoner. Den andre premissen omhandler derimot et vilkårlig valgt eksempel på et gyldig deduktivt argument. La oss kalle det vilkårlig valgte eksemplet «a». Vi kan da presentere argumentasjonen i to skritt. Det første skrittet går fra definisjonen til utsagnet om alle gyldige deduktive argumenter:

Skritt 1

- (1) x er et gyldig deduktivt argument =_{df} x er et deduktivt argument og premissene i x impliserer konklusjonen i x.
- (2) (x) (x er et gyldig deduktivt argument hvis og bare hvis x er et deduktivt argument og premissene i x impliserer konklusjonen i x).

Det andre skrittet går fra konklusjon i det første skrittet og et utsagn om det vilkårlig valgte argumentet a til et annet utsagn om a:

Skritt 2

- (3) (x) (x er et gyldig deduktivt argument hvis og bare hvis x er et deduktivt argument og premisene i x impliserer konklusjonen i x).
- (4) a er et deduktivt argument og premissene i a impliserer konklusjonen i a.
- (5) a er et gyldig deduktivt argument.

(5) følger av (3) og (4) ifølge elementære setningslogiske slutningsregler.

Searles første eksempel er altså uten tvil et gyldig deduktivt argument. Men hva med Searles påstand om at dette viser at en vurdering kan avledes fra beskrivende premisser? Apel kommenterer at det til å begynne med er vanskelig å ta Searle helt alvorlig.¹⁵ Og Searles argumentasjon er uten tvil svak. Han mener at hvis vi sier om et argument at konklusjonen *følger logisk fra* premissene, så innebærer dette en beskrivelse av argumentet. Og likeledes hvis vi sier at premissene *impliserer* konklusjonen, eller at premissene er *logisk tilstrekkelige* for å påstå konklusjonen, eller at det ville være *inkonsistent* å påstå premissene og samtidig å benekte konklusjonen.¹⁵ Sier vi derimot om et argument at det er *gyldig*, så innebærer dette en vurdering av argumentet. Men det er temmelig vilkårlig å velge ut et av medlemmene av gruppen av uttrykk som vi benytter for å karakterisere argumenter og si om dette medlemmet at det er vurderende, mens de øvrige er beskrivende. For alle disse uttrykkene tilhører samme begrepsfamilie og kan defineres ved hjelp av hverandre. Hvis vi velger å si at et av medlemmene av denne begrepsfamilien er rent beskrivende, så må vi si det samme om alle de andre medlemmene. Og hvis vi velger å si at et av medlemmene er vurderende, så må vi også si det samme om alle de andre medlemmene av familien. Hvilket alternativ vi enn velger, rokker vi ikke

ved Humes observasjon om umuligheten av å avlede en vurdering fra rent beskrivende premisser.

Hvis vi må velge mellom disse to alternativer og ingen andre, virker det naturlig å velge det andre alternativet: det er vurderende å si at et argument er gyldig, og det er likeledes en vurdering å si at premissene impliserer konklusjonen i et argument. Nå kan en innvende at den første karakteristikken er mer tydelig vurderende enn den andre. En slik innvending er uten tvil berettiget, og Apel prøver å ivareta dette gjennom å skille mellom overflatestruktur og dypstruktur i vedkommende utsagn. (4) ser kanskje ut som en beskrivelse, (5) som en vurdering. Det innebærer at den grammatiske overflatestrukturen i (4) er en beskrivelse, men dypstrukturen er en vurdering. For (5) gjelder det motsatte.¹⁷ Apels behandling av Searles eksempel forutsetter et skarpt skille mellom beskrivelser og vurderinger, som jeg selv mener det er umulig å opprettholde. Det synes mere treffende å skille mellom forskjellige *artikulasjonsnivåer* når det gjelder det normative innslaget i denne type eksempler. Dette skal vi komme tilbake til senere (avsnitt 1.4.).

Apel konkluderer med at Searles første eksempel ikke makter å rukke ved prinsippet at vurderinger ikke kan avledes fra rene beskrivelser, og konstaterer at det er så lett å gjendrive Searle på dette punktet at en må undre seg over om eksemplet er alvorlig ment. Vi må da spørre hva hensikten med eksemplet egentlig er. Nøkkelen til å forstå dette ligger etter mitt skjønn i Searles ønske om å imøtegå subjektivismen på det normative området. I den språk-teori som ligger bak «den naturalistiske feiltagelses-feiltagelsen», var det ifølge Searle en grunnleggende antagelse at det finnes en logisk kløft mellom *meningen* til vurderende uttrykk og *kriteriene* på deres anvendelse. Hare presenterte en slik teori i *The Language of Morals* (1952): «to explain the meaning of 'good' is quite different from explaining any of the various criteria for its application».¹⁸ Den konstante meningen til et ord som «god» er vurderende; kri-

terier for hva som er godt veksler derimot fra område til område. Kriterier for hva som er gode biler, er ikke de samme som kriterier for gode symfonier. Searle tolker dette dithen at det i prinsippet alltid er mulig å være uenig om hvilke kriterier som skal benyttes når en vurderer. Det er (logisk sett) alltid rom for *valg* av kriterier og dette innfører et subjektivt element i alle vurderinger. Poenget med Searles første eksempel kunne da være å vise at dette ikke er riktig. Det er ikke alltid slik at en fritt kan velge kriterier for å bedømme hvor godt noe er. Hvis man sier at et *ørgument* er deduktivt, så har en allerede bundet seg ved visse kriterier for gyldighet. «It is not a matter of *opinion* that the argument «all men are mortal and Socrates is a man; therefore Socrates is mortal» is a valid deductive argument». ¹⁹ /a

Det siste poenget er uten tvil riktig. Når man anvender uttrykket «gyldig» om deduktive argumenter, så er det ikke plass for diskusjoner om hvilke kriterier en skal velge. I og for seg kan dette godt innpasses i Hares analysemodell. På samme måte som den konstante meningen til ordet «god» er vurderende og kriterier veksler fra område til område, kan en si at den konstante mening til ordet «gyldig» er vurderende og at kriterier veksler fra område til område. Kriterier for argumenters gyldighet er ikke de samme som kriterier for gyldighet til pass og førerbevis. At kriterier veksler fra område til område, innebærer ikke nødvendigvis at kriterier er subjektivt valgbare innenfor ethvert område.

I og for seg går det altså godt an å forsvare det tradisjonelle standpunkt at det finnes en logisk kløft mellom beskrivelser og vurderinger og mellom mening og kriterier mot Searles innvendinger. Slik er det ofte med moteksempler: den som vil forsvare et visst standpunkt, makter for det meste å innpasse moteksemplet i den eksisterende strukturen på en eller annen måte. Slike forsvarsmanøvrer forekommer meg imidlertid ganske uinteressante. Det interessante er hva moteksemplene får oss til å se. I dette tilfellet

er poenget at vurderinger ikke er så subjektive som vi ofte tror og at beskrivelser ikke er så objektive som vi ofte tror.

Searles eksempel åpner for refleksjon over de intersubjektivt gitte reglers rolle i våre språkhandlinger, enten disse nå tradisjonelt ville bli klassifisert som «beskrivelser» eller som «vurderinger». Å reflektere over slike eksempler kan hjelpe oss til å få øye på forhold som ligger bak det tradisjonelle skillet mellom «er» og «bør». Å klargjøre disse bakenforliggende forhold er en av oppgavene i det følgende.

1.2. Searles andre eksempel.

Searles andre eksempel på en slutning fra deskriptive premisser til en vurderende konklusjon har samme struktur som det første: en definisjon, en premiss som sies å være beskrivende, en konklusjon som sies å være vurderende.²⁰ Det engelske ministeriet for jordbruk og fiskeri har fastlagt kvalitetsgrader for epler og innført egne uttrykk for hver kvalitetsgrad. Hver kvalitetsgrad defineres med henvisning til de vilkår som må være oppfylt for at et eple skal kunne sies å ha en gitt kvalitet. Hvis f. eks. kvalitetsgraden «Extra Fancy Grade» er blitt definert med henvisning til vilkårene A, B og C, kan vi stille opp et argument av følgende slag:

(Premiss 1)	x er et eple av Extra Fancy Grade = _{df}
x er et eple som oppfyller vilkårene A,
B og C.
(Premiss 2)	Eplet a oppfyller vilkårene A, B og C.
(Konklusjon)	Eplet a er av Extra Fancy Grade.

Argumentet kan deles opp i to skritt på samme måte som det første eksemplet: først et skritt fra definisjonen til utsagnet at det gjelder for alle x at x er et eple av Extra Fancy Grade hvis og bare hvis x er et eple som oppfyller vilkårene A, B og C; deretter skrittet fra dette utsagn og premiss 2 til konklusjonen.

Også dette eksemplet er et gyldig argument ifølge samme elementære tolknings- og slutningsregler som i det første tilfellet. Men viser det at noe som vanligvis kalles en vurdering, kan avledes fra utsagn som vanligvis kalles beskrivende?

Ifølge regelen at det ikke kan finnes noe i konklusjonen i et gyldig argument som ikke allerede (eksplisitt eller implisitt) er inneholdt i premissene, kan vi konstatere: dersom konklusjonen i det andre eksemplet er vurderende, må det finnes et vurderende innslag også i premissene. En mulighet ville være å behandle det andre eksemplet parallelt med det første og si at den andre premiss har en beskrivende overflatestruktur men en vurderende dypstruktur. Konklusjonen derimot har en vurderende overflatestruktur og en beskrivende dypstruktur. Searles eksempel ville da vise at konklusjoner som overfladisk sett er vurderinger, kan avledes fra premisser som overfladisk sett ikke er vurderinger, men beskrivelser og definisjoner.

En annen mulighet er å behandle andre premiss i andre eksempel som rent beskrivende, og søke etter et vurderende innslag i første premiss.²¹ Ministeriets definisjon bør ikke oppfattes som en konstatering av en foreliggende ekvivalens uten som en «vurderende oppdeling».²² Definisjonen er selv en vurdering, nærmere bestemt, en vurdering av *egenskaper*. Slike utsagn som premiss 2 er derimot utsagn som utsier at en *ting* har de egenskapene som definisjonen dreier seg om. (Dermed blir det også forståelig hvordan det er mulig for definisjonen å tilordne premiss 2 og lignende utsagn en vurderende dypstruktur, og tilsvarende for konklusjonen og lignende vurderende utsagn å tilordnes beskrivende dypstrukturer.)

Så langt er alt vel og bra. Men viser dette at Searle tar feil når han mener å ha vist at noe som *vanligvis* ville kalles en vurdering, faktisk kan avledes fra noe som *vanligvis* ikke ville kalles en *vurdering*, men snarere en *beskrivelse* og *definisjon*? Jeg overlater til leseren å granske sin egen språkfølelse på dette punkt. Selv mener jeg det er rimelig

å anta at det ikke finnes noen klare, alment utbredte intuisjoner som en kan appellere til for å avgjøre om Searles formodning holder stikk eller ikke. Searles eksempler er hentet fra et område som trenger klargjøring. Det er etter mitt skjønn nettopp poenget med hans eksempler. Det som vanligvis ville kalles vurderinger og det som vanligvis ville kalles beskrivelser, er ganske heterogene klasser av utsagn med flytende grenser. (Jeg minner om Austins tendens til å «play Old Harry» med de to fetisjene «sann/falsk» og «verdi/faktum», en tendens som jeg er tilbøyelig til å dele.)²³

Vi kan angi klare og utvetydige eksempler på beskrivelser og vurderinger. «Dette bildet veier 17 kilo» er uten tvil et klart eksempel på et beskrivende utsagn (i mange situasjoner); «Dette bildet er skjønt» er uten tvil et klart eksempel på et vurderende utsagn (i mange situasjoner). Men ved siden av slike «paradigmatiske tilfeller» (som Wittgenstein kalte det)²⁴ finnes det mange andre muligheter, og til dem hører utsagnene i Searles eksempel. De uttrykk vi benytter oss av for å karakterisere slutninger, er ikke vurderende på samme måte som de uttrykk som vi benytter oss av for å karakterisere malerier. Å karakterisere en slutning som gyldig er heller ikke å beskrive slutningen på samme måte som det er en beskrivelse å si om en ting at den veier 17 kilo. En måte å beskrive situasjonen på er å si (som Searle gjorde) at den tradisjonelle tesen «vurderinger kan ikke avledes fra beskrivelser,» ikke holder. En annen måte, som jeg selv ville foretrekke, er å si at den tradisjonelle distinksjonen mellom beskrivelser og vurderinger ikke holder i den forstand at det finnes mange slags beskrivelser på forskjellige nivåer som ikke nødvendigvis har noe felles trekk som skiller dem fra vurderinger og normer, og tilsvarende for det som tradisjonelt kalles vurderinger og normer. Og i tillegg finnes det mange uklare tilfeller som igjen muligens ikke har noen interessante fellestrekk.²⁵

«Vurderinger» kan være ganske forskjellige ting. Searles andre eksempel viser to av mulighetene. En definisjon kan være vurderende i den forstand at den *åpner for* vurderin-

ger, og et partikulært utsagn kan være vurderende i mer pregnant forstand. Som i gjennomgangen av det første eksemplet, vil vi legge til at vurderinger kan være mer eller mindre implisitte.

Konklusjonen i det andre eksemplet kan anvendes for å uttrykke en vurdering, men samme type utsagn kan også anvendes for å uttrykke andre ting. «Dette eplet er av Extra Fancy Grade» kan for eksempel sies som en anbefaling til en kunde som spør etter førsteklases epler. Samme språklige setning kan i andre sammenhenger benyttes for å få fram andre poenger, f. eks. å korrigere en selger som feilaktig har puttet et eple tilbake i kassen for middels gode epler.

Det er da naturlig å skille mellom *poenget* med et utsagn og utsagnets *mening*. Lignende distinksjoner er velkjente fra den språkfilosofiske litteraturen. (Jfr. Austins skille mellom utsagnets lokusjonære aspekt og dets illokusjonære kraft.)²⁵

I dagligspråkfilosofiens klassiske periode på 1950-tallet identifiserte man gjerne språklige uttrykks mening med deres *anvendelse*. Slagordmessig: «Meaning is use.» Hvis man fant at ordet «bra» oftest ble benyttet til å uttrykke anbefalinger, konkluderte man med at dette er meningen til ordet «bra»; hvis man fant at ordet «vite» oftest anvendes for å uttrykke at man går god for en påstand, konkluderte man med at den garanterende funksjonen er meningen til ordet «vite»; osv.²⁷ Men å redusere mening til bruk holder ikke av følgende grunn: ordet «bra» må sies å ha samme mening for eksempel i påstanden «Denne bilen er bra» og i spørsmålet «Er denne bilen bra?». Men ordet «bra» kan rimeligvis bare sies å bli brukt anbefalende i det første utsagnet. Igjen kan vi notere at den som vil forsvare det gitte standpunktet (at mening er det samme som anvendelse), sikkert kan imøtegå en innvending av dette slag gjennom å skille mellom primære og sekundære anvendelser eller lignende manøvrer, men at slike forsvarsmanøvrer er temmelig uinteressante. Det innvendingen viser, er at

vi iblant behøver et skille mellom «mening» og «bruk» («anvendelse», «poeng») eller noe lignende.

Searle foreslår at den uberettigede identifikasjonen av mening med bruk er en av grunnene til at den naturalistiske feiltagelses-feiltagelsen var så utbredt blant lingvistiske filosofer den gangen.²⁸ Hvis man derimot skiller mellom utsagns *mening* og *poenget* med å utsi dem, åpner det seg en mulighet for å si at vurderinger kan avledes fra beskrivelser.²⁹ *Poenget* med konklusjonen i det andre eksemplet kan være å uttrykke en vurdering av et visst eple, men konklusjonens *mening* er noe annet. Konklusjonens mening er den påstand som uttrykkes av konklusjonen, mener Searle, og med dette mener han utsagnets sannhetsbetingelser. For at konklusjonen skal være sann må eplet a faktisk oppfylle vilkårene A, B og C. Når Searle sier at den vurderende konklusjonen i det andre eksemplet kan avledes fra de ikke-vurderende premissene, mener han altså å si at det som faktisk følger logisk av premissene, er den påstand som uttrykkes ved konklusjonen. Siden konklusjonen også uttrykker et vurderende poeng i tillegg til påstanden, kan man si at en vurdering følger av ikke-vurderende premisser. Men i klarhetens navn må man da føye til at vurderingen følger med på kjøpet. Vurderingen følger bare *indirekte* av premissene gjennom at den er knyttet til den påstand som følger direkte av premissene.

Som innvending mot læren at vurderinger ikke kan avledes av beskrivelser, er dette neppe foruroligende. Searles bemerkninger kan forhåpentligvis også virke befriende for dem som har vennet seg til å betrakte verdisfæren som fullstendig adskilt fra faktasfæren. Derimot kan man spørre om det skarpe skillet mellom sannhetsbetingelser og poeng som Searle opererer med, er teoretisk holdbart. Apel har en følelse av at det ikke er det. Han skriver om «gjensidighetsforholdet mellom setningsbetydninger (proposisjoner) og illokusjonære roller» og mener at analysen av sannhetsbetingelser (semantikken) ikke kan skilles skarpt fra analysen av språkhandlinger (pragmatikken).³⁰ Nå synes Apel

å tolke Searle dithen at man kan *identifisere* påstander uten å ta hensyn til vedkommende utsagns illokusjonære aspekt (poenget med utsagnet). En mer rimelig tolkning av Searle ville nok være å la ham si at man *analytisk* kan skille mellom et utsagns sannhetsbetingelser og det poeng som utsagnet blir brukt til å gjøre i en viss sammenheng. Det synes meg imidlertid uklokt å gå inn på en abstrakt diskusjon om forholdet mellom pragmatikk og semantikk på nåværende tidspunkt. Jeg foretrekker å holde meg til det anførte eksempel og konstaterer at i dette tilfellet er det naturlig å karakterisere den andre premissen og konklusjonen som «karakteristikker», snarere enn som beskrivelser eller vurderinger. Uttrykket «Extra Fancy Grade» anvendes for å karakterisere epler. Definisjonens oppgave er å bidra til å åpne for slike karakteristikk. Karakteristikkene kan gis av forskjellige grunner, f. eks. fordi man ønsker å uttrykke en vurdering, en anbefaling eller en ren beskrivelse.

På samme måte som det første eksemplet peker det andre — i det perspektiv vi her prøver å anlegge — på at det finnes trekk som er felles for vurderinger og beskrivelser, og ikke kommer særlig godt frem i tradisjonelle analyser ved hjelp av begreper som 'beskrivelser' og 'vurderinger', 'påstander' og 'poenger'. Gjennomgangen av Searles to første eksempler åpner for muligheten av å utvikle en intersubjektivistisk teori om karakteristikk, som fremholder likhetene mellom «beskrivelser» og «vurderinger» snarere enn forskjellene.

1.3. Searles tredje eksempel.

Searles tredje eksempel er kanskje det som best illustrerer hans grunnleggende tese: «å snakke er å handle i samsvar med regler».³¹ Det er da også det eksemplet som har vakt størst oppsikt i den filosofiske verden. Poenget er her som i de to tidligere eksemplene å vise at Humes lære om forholdet mellom «er» og «bør» ikke holder.

Eksemplet er dette:³²

- (Premiss 1) Jones ytret ordene «Jeg lover herved å betale fem dollar til deg, Smith.»
- (Premiss 2) Jones lovet å betale fem dollar til Smith.
- (Premiss 3) Jones påtok seg en plikt til å betale fem dollar til Smith.
- (Premiss 4) Jones har en plikt til å betale fem dollar til Smith.
- (Konklusjon) Jones bør betale fem dollar til Smith.

Searle påstår ikke at konklusjonen følger deduktivt fra de fire premissene. Det gjør den åpenbart ikke. Hvis Jones er en skuespiller som utsier ordene «Jeg lover herved å betale fem dollar til deg, Smith» i løpet av et skuespill, følger det ikke at han dermed havner i den situasjon at Smith har rett å kreve ham for fem dollar når de møtes neste gang på gaten. Hvis Jones er norsklærer og utsier «Jeg lover herved å betale fem dollar til deg, Smith» for å illustrere en grammatikalsk konstruksjon, følger det heller ikke at han er moralsk forpliktet til å gjøre noe senere.

Det er nødvendig å komme med ytterligere premisser i tillegg til de fire som er nedskrevet i teksten. Disse tilleggspremissene er underforstått, men kan tematiseres hvis det er nødvendig eller ønskelig, f. eks. i en språkanalytisk sammenheng. De tilleggspremisser som trenges for å forvandle Searles tredje eksempel til et deduktivt gyldig argument, er antagelser om at situasjonen var en normal løftes-situasjon. Sammen med slike normalitetsantagelser fører de fire premissene til den gitte konklusjonen ad deduktiv vei (ifølge Searle). Poenget er nå at normalitetsantagelsene ikke er hva man vanligvis ville kalle for «normative utsagn». De involverer ikke «noen vurderende påstander, moralprinsipper eller noe lignende».³³ Sammen med Searles tese at de fire premissene i eksempel 3 ikke inneholder noen normative eller vurderende trekk, fører dette til at et klart normativt utsagn, «Jones bør betale fem dollar til Smith», kan sies å følge deduktivt fra ikke-normative premisser.

Det er vanskelig å fri seg fra en følelse av at det er noe som mangler i Searles fremstilling av løfte-eksemplet. For

som Hobbes uttrykte det en gang: «Words alone, if they be of the time to come and contain a bare promise, are an insufficient sign of a free gift and therefore not obligatory» (*Leviathan*, I, XIV). Det er da rimelig å tenke seg at det som mangler i Searles fremstilling, ligger skjult i det som med en sekkebetegnelse er blitt kalt «normalitetsantagelser». Hva er det nærmere bestemt som normalt må til for at ordene skal få bindende kraft?

Nils Kristian Sundby foreslår i en kommentar til Searles tredje eksempel at det som mangler, er en generell norm som kan formuleres slik: «Alle har plikt til å oppfylle løfter». Spranget fra premiss 3 til premiss 4 er ikke gyldig (foreslår han) dersom man ikke forutsetter en slik norm. Den almene normen at løfter skal holdes, er noe vi lærer allerede i tidlige barneår, og derfor fremstår som så selvfølgelig at vi sjelden finner det verd å formulere den.³⁴ Utsagnet «Alle har plikt til å oppfylle løfter» er klart normativt. Følgelig er Searles tredje eksempel ikke noe motbevis mot Humes tese at det er umulig å avlede normer fra rent beskrivende utsagn.

Apels argumentasjon går i samme retning som Sundbys. Normen, at løfter må holdes kan betraktes som en generell «kvalifikasjonsnorm» som angår et nødvendig vilkår for deltagelse i det språkspill som vi kaller for «å gi-og-motta løfter» eller «løfte-institusjonen».³⁵ Normen at løfter må holdes kan også beskrives som en konstitutiv regel. Normen at løfter må holdes er en av de regler som konstituerer løfte-institusjonen.³⁵ Nå fremholder Apel helt riktig at man kan innta to forskjellige standpunkter med hensyn til de konstitutive reglene for en institusjon: «man kan anerkjenne reglene som bindende normer, og man kan begrense seg til å beskrive dem empirisk uten å anerkjenne dem».³⁷ Det er det velkjente skillet mellom deltagerstandpunkt og tilskuerstandpunkt som Apel her viser til.³⁸ Han illustrerer skillet med Dommeren og Sosialantropologen.³⁹

Dommeren er et eksempel på en person som står innenfor en institusjon. Når dommeren fastslår at det foreligger en

forpliktelse, kan dette ikke betraktes som en rent empirisk beskrivelse av et institusjonelt faktum som bare får normativ gyldighet dersom man forutsetter den relevante rettsinstitusjonen som bindende. Når dommeren opptrer i embeds medfør er han forpliktet på de normer som inngår i det rettsapparat han virker innenfor.⁴⁰ Man kan si at Searle overser en normativ premiss som kommer foran premiss 1 i det tredje eksemplet, nemlig premissen at løfte-institusjonen betraktes som bindende. (Dette skjer normalt ikke gjennom en beslutning, men gjennom internalisering.)

Når man befinner seg innenfor løfte-institusjonen og anerkjenner institusjonen som bindende, da er det forhold at et løfte er blitt avgitt ikke et rent empirisk spørsmål; det dreier seg om et eksempel på noe som jeg skal kalle *normativt ladete saksforhold*. Det faktum at et løfte er blitt gitt hører til en klasse av fakta som særkjennes ved at man ikke kan forstå dem uten å forstå hvilke normative implikasjoner de har. Searle overser det faktum at man ikke kan fastlegge slike normativt ladete saksforhold uten å anerkjenne visse grunnleggende regler (normer, institusjoner).

Sosialantropologen er et eksempel på en person som står utenfor en institusjon og observerer den uten selv å delta alvorlig i den. En slik person kan nøytralt observere at noen uttaler ordene «Jeg lover å betale deg fem «dollar» eller «Jeg lover å drepe min sønn til Guds ære» uten å gå med på at tilsvarende forpliktelse faktisk hviler på vedkommende. Sosialantropologen konstaterer at vedkommende bør drepe sin sønn innenfor rammen for sine institusjoner, men trenger ikke dermed å anerkjenne disse institusjonene som bindende, hverken for egen del eller for andres del. Sosialantropologens «anerkjennelsesforbehold» blir da overført fra premissene til konklusjonen i eksempel 3 og lignende tilfeller. Han følger argumentasjonen i eksemplene med forståelse, men uten anerkjennelse.

Hvis man skiller mellom det å *forstå* et argument og det å *akseptere* utsagnene i et argument som bindende, faller grunnen vekk for å si at det forekommer en overgang fra

ikke-normative premisser til normative konklusjoner i Searles tre eksempler. Enten aksepterer man premissene som bindende utsagn, og da er også konklusjonene bindende; eller man oppfatter premissene som uforbindtlige forståelsesobjekter, og da blir også konklusjonene uforbindtlige forståelsesobjekter for en.

Gjennomgangen av Searles tredje eksempel viser at den grunnleggende distinksjonen som trenges for å få tak på denne type eksempler, er skillet mellom forståelse og akseptasjon. Alle utsagn, enten de tradisjonelt ville bli klassifisert som faktautsagn eller som normative utsagn, kan betraktes som forståelsesobjekter uten anerkjennelse av de gyldighetskrav som de reiser. Hvis man nødvendigvis må presse alt inn i de to kategoriene faktautsagn og normative utsagn, må man beskrive situasjonen slik Apel gjør det: i alle de eksemplene Searle drøfter, finnes det skjulte normer som han overser i sine analyser. Men Apels egne kommentarer viser egentlig at dette er en villedende måte å fremstille poenget på. Det «normative innslag» som må til for at konklusjonene i eksemplene skal få bindende kraft, er ikke «normer» i noen pregnant forstand; det dreier seg om noe som fanges bedre av uttrykk som «anerkjennelse» og «commitment».

Min gjennomgang av Searles og Apels analyser fører frem til følgende standpunkt.⁴¹ Det er villedende å si (som Searle) at det forekommer en overgang fra «er» til «bør» i de tre eksemplene. Men det er også villedende å hevde (som Apel) at det forekommer en overgang fra «bør» til «bør». Det er noe i disse eksemplenes logikk som ikke kommer helt til sin rett så lenge en holder seg til den deduktive modellen for argumentasjon og så lenge en forutsetter et skarpt skille mellom «er» og «bør», mellom beskrivende og normative utsagn. For å prøve å få frem hva som skjer i overgangen fra premisser til konklusjon i de tre eksemplene på en tydeligere måte skal vi nå gå litt nærmere inn på begrepet 'institusjonelt faktum'.

1.4. Basisfakta og institusjonelle fakta.

I den empiristiske filosofiske tradisjonen fra Locke og Hume til den logiske empirismens arvtagere i våre dager går man ut fra at verden består av empiriske fakta. Empiriske fakta antas gjerne å eksistere uavhengig av menneskets erkjennelse. Det er ikke lett å gjøre rede for sosiale forhold i et slikt perspektiv. I sitt første arbeid, *Tractatus Logico-Philosophicus*, måtte da også Wittgenstein erklære at etikken og estetikken ligger utenfor verden.⁴² Men dette er paradoksalt. Vi lever alle i en sosial verden, hvor etiske og estetiske forhold har en sentral plass. Hvis man med «etikk» mener alle de normer og vurderinger som sammen angir hva man oppfatter som det gode liv, kan etikken overhodet ikke tenkes vekk fra den sosiale verden.⁴³

Dette er noe av bakgrunnen for det begrep 'institusjonelt faktum' Searle innfører i sin bok *Speech Acts*.⁴⁴ Institusjonelle fakta forutsetter at visse menneskelige institusjoner eksisterer. At Jones lovet å betale fem dollar til Smith er et eksempel på et institusjonelt faktum. En nødvendig betingelse for at dette faktum skal kunne oppstå er at det foreligger en løftesinstitusjon.

Hva innebærer det nærmere bestemt at et institusjonelt faktum foreligger? For å klargjøre dette kan vi gå tilbake til Elizabeth Anscombes lille artikkel «On Brute Facts» fra 1958.⁴⁵

«Min kolonialvareforretning har levert en sekk poteter til meg.» Hvis vi følger Hume, må vi si at denne beskrivelse ikke impliserer noen normative utsagn, f. eks. at jeg skylder kolonialvareforretningen ett hundre kroner eller at jeg bør betale denne sum til forretningen. Miss Anscombe beskriver situasjonen på en annen måte: at jeg skylder forretningen ett hundre kroner er ikke noe faktum som kommer i tillegg til det faktum at forretningen har levert en sekk poteter til meg. Men de to saksforhold er ikke identiske. Det er en sak å skylde noen penger, en annen sak å ha mottatt de bestilte poteter. Det er en sammenheng mel-

lom de to saksforhold som man kan beskrive slik: det forhold at jeg skylder forretningen ett hundre kroner utgjøres av det faktum at forretningen har levert de bestilte potetene til meg «innenfor rammen for våre institusjoner». Vareleveransen skjedde innenfor rammen for institusjonen kjøp-og-salg, som medfører visse plikter og rettigheter for deltakerne. Den som selger har krav på å få betaling i samsvar med visse regler, den som kjøper har plikt til å betale i samsvar med reglene.

Det kan være bra å innføre spesielle uttrykk for fakta betraktet innenfor rammen for institusjonene og for fakta betraktet forholdsvis isolert. (Hva som ligger i «forholdsvis isolert» skal vi straks komme tilbake til.) For forholdsvis isolerte fakta skal vi benytte uttrykket «basisfakta». For fakta betraktet innenfor rammen for våre institusjoner skal vi benytte uttrykket «institusjonelt faktum».⁴⁵

Basisfakta er forholdsvis isolerte. Det innebærer at et faktum kan være basisk i forhold til et annet faktum, som igjen kan være basisk i forhold til et tredje faktum, osv. At mannen fra forretningen *kjørte* en sekk poteter til meg er et basisfaktum i forhold til det institusjonelle faktum at han leverte en sekk poteter til meg. For at kjøringen skal regnes som en leveranse må visse vilkår være oppfylt; disse vilkårene kan vi sammenfattende kalle for «leveranse-institusjonen». At mannen fra forretningen leverte en sekk poteter til meg kan igjen være et basisfaktum i forhold til det institusjonelle faktum at jeg *skylder ham* ett hundre kroner og det faktum at han *har rett å kreve* denne sum av meg. For at leveransen skal kunne regnes som grunnlag for slike krav og rettigheter, må leveransen ha skjedd innenfor rammen for kjøp-og-salg-institusjonen.

Forholdet mellom basisfakta og institusjonelle fakta kan angis i seks punkter:⁴⁷

- (1) Til enhver beskrivelse av et institusjonelt faktum svarer det et vagt avgrenset område av beskrivelser av basisfakta, slik at noen av disse beskrivelsene må være sanne hvis det institusjonelle faktum skal sies å foreligge. Om-

rådet er vagt avgrenset, men kan angis ved hjelp av eksempler. Jeg skal benytte uttrykket «relevante basisfakta» som en betegnelse på de basisfakta som hører til et slikt område av beskrivelser.

- (2) En beskrivelse av et institusjonelt faktum forutsetter en ramme, en kontekst, nemlig institusjonen bak beskrivelsen.
- (3) En beskrivelse av et institusjonelt faktum er ikke en beskrivelse av institusjonen bak beskrivelsen.
- (4) En beskrivelse av et institusjonelt faktum er gyldig hvis følgende betingelser er oppfylt:
 - (i) noen av de relevante basisfaktabeskrivelsene er sanne;
 - (ii) institusjonen bak beskrivelsen av det institusjonelle faktum eksisterer;
 - (iii) omstendighetene er normale.Hva som menes med at omstendighetene er normale, kan eksemplifiseres, men ikke angis skarpt i noen korte utsagn.
- (5) Å påstå at en beskrivelse av et institusjonelt faktum er gyldig er ikke det samme som å påstå at omstendighetene er normale. Men normalt er det tilstrekkelig å vise at noen relevante basisfakta foreligger hvis man blir bedt om å begrunne beskrivelsen av et institusjonelt faktum.
- (6) Hvis beskrivelsen av et institusjonelt faktum impliserer en annen beskrivelse, så impliseres ikke den andre beskrivelsen av de basisfakta som er relevante for den første beskrivelsen. Men om man føyer til antakelsen om at omstendighetene er normale, så impliseres den andre beskrivelsen av de relevante basisfaktabeskrivelsene.

La oss anvende denne abstrakte fremstillingen av forholdet mellom basisfakta og institusjonelle fakta på Searles tredje eksempel, løfte-eksemplet. Der forekommer bl. a. følgende institusjonelle faktum: Jones lovet å betale fem

dollar til Smith (premiss 1 i eksempel 3). Ifølge ovenstående fremstilling må det finnes en vagt avgrenset mengde basisfakta, slik at hvis noen av dem foreligger, så lovet Jones faktisk å betale fem dollar til Smith. Den første premissen («Jones ytret ordene 'Jeg lover å betale fem dollar til deg, Smith'») kan være en slik beskrivelse av et relevant basisfaktum. Beskrivelsen «Jones lovet å betale fem dollar til Smith» forutsetter en ramme, nemlig institusjonen bak beskrivelsen (løfte-institusjonen). Beskrivelsen av hva Jones gjorde er åpenbart ikke en beskrivelse av den forutsatte institusjonen (Anscombes tredje punkt).

Sannhetsbetingelsene for utsagnet «Jones lovet å betale Smith fem dollar» angis i punkt (4), (i)—(ii): noen relevant basisfaktumbeskrivelse er sann, f. eks. premiss 1; løfte-institusjonen eksisterer; og normale omstendigheter foreligger.

Men løfter kan også gis under unormale omstendigheter (punkt 5). Et blikk kan være tilstrekkelig for å konstituere et løfte i en spesiell situasjon; å legge en sten et visst sted i skogen kan være nok i en annen situasjon. (Det er derfor vilkårene i punkt 4 ikke er nødvendige («bare hvis»), men tilstrekkelige («hvis»)).

Anta til slutt (punkt 6) at beskrivelsen «Jones lovet å betale fem dollar til Smith» impliserer utsagnet «Jones bør betale Smith fem dollar». (Vi kan godt kalle også det siste utsagnet for en beskrivelse, hvis vi vil det.) Hvis vi antar at omstendighetene var normale, så *impliseres* «Jones bør betale fem dollar til Smith» fra basisfaktumbeskrivelsen «Jones ytret ordene 'Jeg lover herved å betale fem dollar til deg, Smith'». Anscombes analyse fører altså til et lignende resultat som Searles. Konklusjonen i eksempel 3 impliseres av premissene ifølge både Anscombe og Searle. Men det er en interessant forskjell mellom Anscombes og Searles analyseramme. Anscombe tar også avstand fra Humes tese at «er» ikke kan implisere «bør», men hun forlater det tradisjonelle skillet mellom beskrivelser og normer/vurderinger. I stedet skiller hun mellom ulike slags beskrivelser av

ulike slags fakta på forskjellige nivåer, og undersøker be-
tingelsene for at beskrivelser på forskjellige nivåer skal
være sanne.⁴⁸

Utsagnet «Jones bør betale fem dollar til Smith», som
tradisjonelt ville bli klassifisert som et normativt utsagn,
fremstår da som en beskrivelse av et institusjonelt faktum.
Forsvinner da det normative innslaget i denne presenta-
sjonsmåten? Det gjør ikke det, for *alle* beskrivelser — enten
de nå tradisjonelt ville kalles for «empiriske utsagn», «nor-
mer» eller «vurderinger» — medfører forpliktelser for den
som alvorlig fremfører beskrivelsene. *Alle* språklige utsagn
kan sies å ha normative innslag, som kan artikuleres og skri-
ves ut i form av eksplisitte normer eller vurderinger når det
oppstår behov for det. Det er da også det som skjer i Searles
eksempel. Det normative moment som ligger skjult i en
normal situasjon når noen sier «Jeg lover å gjøre x», artiku-
leres litt tydeligere for hvert skritt i Searles tredje eksem-
pel. Sluttresultatet er et utsagn som helt eksplisitt omhand-
ler den plikt som underforståes i utgangspunktet. Det som
skjer i Searles eksempel er derfor ikke egentlig en *deduk-
sjon* av en konklusjon fra et sett premisser, men en *artikula-
sjon* av et implisitt moment.

Tesen at alle språklige utsagn kan sies å ha «normative
innslag» trenger en del kommentarer for å bli fullt forstå-
elig. Bakgrunnen for tesen er innsikten i at alle handlinger
i en viss forstand er normstyrte. For å kunne sies å utføre
handling som å kjøre bil, komme med et spørsmål eller
betrakte et maleri, må man ha den kompetanse som trengs
for å utføre disse handlingene. Den relevante kompetansen
består i at man behersker et sett regler som til sammen
konstituerer handlingene som handlinger av en bestemt
type. De regler det dreier seg om i denne sammenheng, er
ikke eksplisitte normer av typen «Du skal ikke slå ihjel»
eller «Røking forbudt». De handlingskonstituerende reglene
er vanligvis implisitte, men kan artikuleres etter behov. De
handlingskonstituerende reglene er videre vesentlig offent-
lige og ikke private. Private koder og lignende kan forstås

med utgangspunkt i eksisterende, alment tilgjengelig språk, men ikke omvendt. Også når vi tenker uten å snakke, styres det vi gjør av regler som i prinsippet er offentlig tilgjengelige.⁴⁹ At de handlingskonstituerende reglene er offentlig tilgjengelige betyr blant annet at de handlinger som utføres kan bedømmes og kritiseres i henhold til reglene. (Hvis min to år gamle datter sier at hun sykler eller leser, må jeg bare konstatere at hun ennå ikke behersker de relevante reglene som definerer hva det innebærer å sykle og å lese.)

I alle handlingssituasjoner finnes det altså normative innslag i den forstand at handlingene er regelstyrte i den betydning som vi nå har skissert. Dette gjelder både for handlingsformer som vi kan velge å gjøre eller å unnlate å gjøre (sykle, male, o. l.) og for handlingsformer som vi ikke kan unngå i og med det at vi er konstituerte som mennesker (tenke, argumentere, o. l.). Dette fører imidlertid til følgende problem.

For å kunne sies å ha plikt til å gjøre noe, må vi normalt ha den valgfrihet som består i at man kan utføre handlingen eller la være å utføre handlingen, avhengig av hva en selv vil gjøre. Prinsippet at forpliktelser forutsetter frihet må vel sies å være alment akseptert på det etiske området. Men når vi kommer til de grunnleggende handlingsformer som hører til det felt som vi senere vil kalle «protoetikk» (kommunikasjon og argumentasjon), gjelder ikke prinsippet at forpliktelser forutsetter frihet. Argumentet i den andre delen av dette essay går nettopp på at de normative innslagene i kommunikasjon og argumentasjon er uunngåelige, fordi de er konstitutive for det å være menneske. Og dette er ikke noe som vi kan sies å velge å være. I og med at vi er i stand til å reflektere over hva det innebærer å kommunisere og argumentere, er vi allerede involvert i disse aktivitetene. Prinsippet at alle handlingssituasjoner har normative innslag i det at de er regelstyrte synes altså å være uforenlig med prinsippet at forpliktelser forutsetter valgfrihet.

I denne situasjon mener jeg at det er nødvendig å forsyne det tradisjonelle prinsippet at forpliktelser forutsetter valgfrihet med en kvalifikasjon. På det etiske kjerneområdet gjelder prinsippet uten forbehold. (Til det etiske kjerneområdet regner jeg slike normer som «Du skal ikke slå ihjel» og «Generøsitet er en dyd».) På det protoetiske området finnes det derimot «forpliktelser» eller «normative innslag» som er uunngåelige og som følgelig bare kan avdekkes gjennom refleksjon. Poenget med refleksjon over protoetiske forhold er nettopp å vise at valgfrihetsprinsippet må kvalifiseres på den måte som vi nå har antydnet og som vi skal utlegge mere i detalj i essayets andre del. Innsikten i det normatives uunngåelighet i det sosiale rom er nemlig utgangspunktet for Apels og vårt forsøk på å grunnlegge en almengyldig moral.

Når Apel, Sundby og andre mener at det er nødvendig å føye til en norm blant premissene i Searles eksempel, tolker jeg derfor dette som et tegn på at de har den deduktive modellen *in mente*. Det er den deduktive modellen som tvinger dem til å innføre en eksplisitt norm blant premissene for å ta vare på det bindende innslag som følger med det å handle innenfor rammen av en institusjon. Men innføringen av en eksplisitt norm forutsetter at en normartikulasjon allerede er blitt foretatt. En forutsetning for å kunne hevde at Searles eksempel egentlig illustrerer avledninger av normative utsagn fra premisser som også inkluderer normative utsagn, er at angjeldende handlingssituasjoner allerede er blitt analysert ved hjelp av normartikulasjon.

1.5. De nødvendige institusjonene.

Searle skriver mot slutten av *Speech Acts* at all språkbruk er normativt ladet:

«prisen for en virkelig gjennomført benyttelse av 'det uengasjerte antropologiske standpunktet' ville være utslettelse av all gyldighet og deduksjon... å trekke seg fra å bruke ordene med anerkjennelse innebærer

til syvende og sist å trekke seg fra selve språket, siden det å snakke et språk... består i å utføre språkhandlinger i samsvar med regler, og det er umulig å skille disse språkhandlingene fra de forpliktelser (*commitments*) som er vesentlige innslag i dem». ⁵⁰

Det går ikke å trekke seg fra alle institusjoner og beskrive dem fra et arkimedisk punkt utenfor det sosiale rom. ⁵¹ «Mannen uten institusjoner» er en teoretisk umulighet av samme slag som den teoretiske egoisten og andre figurer i de filosofiske robinsonadene. Men av dette følger det ikke at det er umulig å stille seg utenfor noen institusjoner iblant. Dette vet Searle like godt som alle andre:

«Hvis vi plasserer oss innenfor noen institusjoner, kan vi jukse med konstitutive regler og til og med hive noen andre institusjoner over bord. Men kan man kaste alle institusjoner over bord (kanskje for å prøve å unngå å måtte avlede et «bør» fra et «er»)? Det er umulig hvis man fremdeles vil utføre de former for handling som vi betrakter som typisk menneskelige». ⁵²

Searle antyder at «språket» er en nødvendig institusjon som konstituerer det som vi mener med «menneskelighet». Vi kan da spørre: Nærmere bestemt hva er det i «språket» som er nødvendig hvis man ønsker å bevare det som kjennetegner mennesket? Alle språklige forhold er ikke like vesentlige. Noen språklige regler kan uten videre hives over bord uten at det oppstår noen katastrofale følger for «det typisk menneskelige». (Adskillige ord kan unnværes, grammatikalske konstruksjoner kan endres, tonefall kan forandres i løpet av historien, hele språk kan forsvinne.) Deler av språket ligner altså på slike institusjoner som sjakk og fotball, som kan elimineres uten at man dermed eliminerer muligheten for å være menneske.

Searle har selv ikke noen heldig hånd med denne type problem. Han skriver at språkfilosofiens metode er «empirisk og rasjonell snarere enn *a priori* og spekulativ». ⁵³ Dette fører naturlig til at Searle som språkfilosof vier stor opp-

merksomhet til de empiriske fakta som kjennetegner naturlige språk, trass i at språkfilosofi er noe annet enn empirisk lingvistikk. Searles måte å stille det empiriske og det rasjonelle opp mot det aprioriske og spekulative gjør det uklart hvor han befinner seg i det intellektuelle landskapet. Han synes å likestille aprioriske analyser med ubegrunnbare spekulasjoner. Men jeg tror ikke at aprioriske analyser er til å unngå i en rasjonell analyse av grunnleggende vilkår for menneskelig virksomhet (innbefattet menneskets språkshandlinger).

Som Apel peker på, er Searle åpenbart ikke interessert i den lingvistiske oppgaven å kartlegge f. eks. hvordan engelske språkbrukere faktisk benytter seg av løfteinstitusjonen.⁵⁴ Hans interesse gjelder de almengyldige regler som må gjelde for ethvert språksamfunn som overhodet vil benytte seg av løfte-institusjonen. Det går an å argumentere for det standpunktet at løfter i en viss forstand er uunngåelige i alt sosialt liv; at løfte-institusjonen er en transcendent betingelse for samfunnet. Men hvis man vil gjennomføre en slik argumentasjon, blir man nødt til å anvende aprioriske metoder, noe som sprenger rammen for Searles språk-analytiske ansats og fører i retning av det som pleier å kalles for transcendentalfilosofi.

Apel og Habermas begynner der hvor Searle slutter, med analysen av nødvendighetsmomentene i våre språklige institusjoner. Apel snakker om å vise til normer som nødvendigvis må anerkjennes av alle normale språkføre mennesker, og tenker seg at disse nødvendige normene skal kunne tjene som premisser for all videre avledning av normer.⁵⁵ Å granske dette forslaget er oppgaven for essayets andre del.

1.6. Konklusjon I.

Searle prøver å vise at noe som vanligvis kalles for «normer» og «vurderinger» kan avledes fra premisser som vanligvis kalles for «rent beskrivende utsagn». Men han overser

da det forhold at anerkjennelsesmomentet som normalt inngår i alle språkhandlingssituasjoner kan forvandles til eksplisitte normer gjennom en artikulasjonsprosess og føyes til premissene, som dermed ikke lenger fremstår som rent beskrivende. Vi har foreslått at det ville være mer treffende å se på Searles eksempler som artikulasjonsforsøk enn som deduksjoner. En deduksjon av en normativ konklusjon fra et sett premisser forutsetter at normative premisser allerede er fremskaffet gjennom artikulasjonsprosesser. I tilknytning til Elizabeth Anscombes analyse av forholdet mellom institusjonelle fakta og basisfakta fant vi at den sosiale verden er gjennomvevet av vurderende og normative innslag, som kan artikuleres til eksplisitte normer og vurderende utsagn når det er ønskelig. Såvel «rene beskrivelser» som «normer» og «vurderinger» fremstår da som abstraksjoner fra de uddifferensierte beskrivelser eller karakteristikk som kjennetegner mye av dagligspråket.

Searles analyser fører frem til spørsmålet om hva som er nødvendig i språket og andre institusjoner. For å svare på dette spørsmålet er det nødvendig å forlate den språkanalytiske ramme som Searle selv beveger seg innenfor. Heller ikke Anscombes i og for seg meget klargjørende analyse bidrar til å gi noe svar på spørsmålet om hva som muligens må anerkjennes av alle normale språkføre mennesker. Vi vender oss derfor til en aktuell videreutvikling av den transcendentalfilosofiske tradisjonen fra Kant i håp om å kunne finne frem til nødvendighetsinnslag som er slik at de kan tjene som grunnlag for en almengyldig etikk.

2. FRA KOMMUNIKASJON TIL ETISK KOMPETANSE

2.1. *Filosofisk refleksjon — en strategi for moralens begrunnelse.*

Dersom man prøver å grunngi moralske og andre normer ad deduktiv vei gjennom avledning fra et eller annet sett premisser, havner man i det uføre som er blitt kalt for «Münchhausen-trilemmat»: enten får man en uendelig regress, eller en logisk sirkel, eller et vilkårlig brudd i begrunnelseskjeden.⁵⁶ En mulig utvei fra denne situasjon er å innta en rent pragmatisk holdning: i moralske sammenhenger kan vi ikke stille samme harde krav til begrunnelse som f. eks. i logikken eller matematikken.⁵⁷ Hvis det overhodet finnes noen grunnleggende normer, må vi ta oss av disse fra tilfelle til tilfelle, og unngå å prøve å grunngi hele etikken på en gang. Det er omtrent den holdningen som Searle beskriver mot slutten av *Speech Acts*, når han peker på at vi kan jukse med noen regler og hive noen institusjoner over bord, men vi kan ikke hive alt på en gang.⁵⁸ Det er også den holdning som kritiske rasjonalister som Popper og Hans Albert har: alt kan i prinsippet kritiseres og muligens forbedres, men vi må ta en sak av gangen.⁵⁹

En annen utvei fra Münchhausen-trilemmat, som synes å ha blitt populær i filosofiske kretser de siste årene, er å appellere til grunnleggende moralske intuisjoner. Utgangspunktet er da (for å sitere Jon Elsters presentasjon av

intuisjonismen) at «vi har enkelte moralske intuisjoner som er så sterke og urokkelige at de kan brukes som prøvestener for en normativ etikk».⁶⁰ I den utilitaristiske tradisjonen kan man finne gode eksempler på denne fremgangsmåten, likeså i John Rawls velkjente arbeid om rettferdighet.⁶¹ Den intuisjonistiske holdningen lar seg for øvrig godt forene med en pragmatisk holdning i normative spørsmål.

Problemet med appell til intuisjoner er at man kommer opp i et uføre når det oppstår uenighet om intuisjonenes rette innhold. Og problemet med den pragmatiske holdningen er at den lett fører til ren interessepolitikk. Beslutninger, konvensjoner og avtaler mellom mennesker som bare er ute etter interessekompromisser kan ikke danne grunnlag for *rettferdige løsninger*, det vil si løsninger som tar hensyn til alle de implisertes interesser (innbefattet kommende generasjoners og andre maktløse gruppers interesser).⁶² Dette er kanskje noe som vi må lære oss å leve med. Muligens er dette etikkens vilkår, på godt og på ondt. Men hvis vi skimter en mer solid mulighet for å begrunne moralen, er den muligheten verd å undersøke, ikke minst med tanke på de overveldende økologiske og politiske problemer som den tekniske sivilisasjonen fører med seg.

Den muligheten som skimtes er å begrunne moralen med henvisning til normer eller regler som er slik at vi alle alltid må forutsette dem enten vi overholder dem eller bryter dem. Alle normale mennesker kommuniserer og argumenterer. Som alle andre menneskelige aktiviteter forutsetter dette et regelverk, et sett regler som vanligvis forblir implisitt, men som kan artikuleres hvis det oppstår behov for det. Det første punktet i Apels program for moralens begrunnelse blir da å etablere at det virkelig finnes slike universelt gyldige regler for kommunikasjon og argumentasjon som alle mennesker *nolens volens* er forpliktet av.

Det andre punktet i begrunnelsesprogrammet er å vise at de almengyldige kommunikasjons- og argumentasjonsetiske regler kan benyttes for å begrunne moralske normer. Ifølge Apel skal de almengyldige kommunikasjons- og

argumentasjonsetiske reglene benyttes som «transcendentalpragmatiske premisser for all avledning av normer».⁶³ Dette krever en kommentar.

Når Apel snakker om «premisser» fra hvilke alle andre normer skal kunne «avledes», fører det lett tankene i retning av deduktiv argumentasjon. Men det er ikke det han mener med «begrunnelse» av moralske normer. Han vender seg uttrykkelig mot forsøk på å etablere moralen ad deduktiv vei.⁶⁴ Det dreier seg om en annen type begrunnelse, som antydes av uttrykket «*transcendentalpragmatiske premisser*». De grunnleggende regler for kommunikasjon og argumentasjon er (ifølge Apels forslag) også transcendentale betingelser for muligheten av all kommunikasjon og argumentasjon, det vil si nødvendige vilkår for at disse aktiviteter skal være mulig. Hvis man overhodet ønsker å være rasjonell i moralske sammenhenger, må man være beredt til å argumentere for sine meninger dersom det blir stilt spørsmål om deres gyldighet. Og da må man underordne seg de almene vilkår som gjelder for all kommunikasjon og argumentasjon som gjør krav på rasjonalitet. At de grunnleggende kommunikasjons- og argumentasjonsreglene skal tjene som «premisser» for «avledning av alle andre normer», betyr da at alle andre normer kan kritiseres og legitimeres med henvisning til de grunnleggende normene. Kommunikasjons- og argumentasjonsnormene er den kjerne innenfor det normative området som må benyttes når man ønsker å etablere andre normer på rasjonell vei (og ikke f. eks. gjennom undertrykkelse eller hjernevask.)⁶⁵

Dette er i grove trekk gangen i den argumentasjon vi skal gå nærmere inn på i resten av dette essay.

Apels prosjekt er båret av tro på fremskritt. Han kritiserer Gadammers idé at det er nok å si at vi forstår annerledes.⁶⁶ Når vi argumenterer, er det i håp om en bedre forståelse. Apel og Habermas mener sogar at all argumentasjon forutsetter et tribunal som er i stand til å forstå alle argumenter på en helt adekvat måte og til å ta definitivt stilling til deres gyldighet. Det er dette tribunal Apel og Haber-

mas kaller «det ideelle kommunikasjonsfellesskapet». Det står i kontrast til faktisk eksisterende historiske kommunikasjonsfellesskap med alle deres mangler. Siden forestillingen om et kontrafaktisk forutsatt ideelt kommunikasjonsfellesskap spiller en sentral rolle i Apels og Habermas' tenkning, skal vi kort kommentere det i forbindelse med gjennomgangen av det første punktet i programmet.⁶⁷

Den forhåpning som ligger bak hele prosjektet, er håpet om et mer rasjonelt samfunn i global målestokk. Det praktiske spørsmålet er: Hvordan kan man bidra til å øke rasjonaliteten i verden? Det teoretiske spørsmålet er: Hva innebærer det å være rasjonell? Filosofiens spesielle bidrag til å løse den praktiske oppgaven, består i å svare på det andre spørsmålet. I en klargjørende oversikt over ulike rasjonalitetsoppfatninger skiller Apel mellom vitenskapelig — teknisk rasjonalitet, hermeneutisk rasjonalitet, etisk rasjonalitet, og dialektisk-strategisk rasjonalitet.⁶⁸ Hvis man identifiserer rasjonalitet overhodet med den form for rasjonalitet som er karakteristisk for harde naturvitenskaper og den teknologi som bygger på naturvitenskapene, blir man nødt til å avfeie etikk og estetikk som irrasjonelle områder. Det er da også det som skjer både i eksistensialistisk filosofi (f. eks. hos Sartre) og i analytisk filosofi (f. eks. Poppers desisjonisme). Hvis man ønsker å etablere muligheten for en rasjonell etikk, må det snevre rasjonalitetsbegrepet kritiseres og utvides. Den filosofiske refleksjon over nødvendige vilkår for all refleksjon (altså filosofisk selv-refleksjon) er et typisk eksempel på en rasjonell aktivitet som faller utenfor det scientistiske (naturvitenskapelige) mønsteret. Muligheten for en rasjonell etikk står og faller (ifølge Apel) med muligheten for filosofisk refleksjon over kommunikasjon, argumentasjon og selv-refleksjon.

Vi skal ikke gå nærmere inn på rasjonalitetsbegrepet i denne sammenheng. Vi nevner det her som et eksempel på de mange *begrepsmessige hindringer* som kan stå i veien for en forståelse av det prosjekt som Apels begrunnelse av

moralen inngår i. Apel har selv lagt ned et betraktelig arbeid for å bryte opp slike begrepsmessige hindringer, og vi viser til hans tallrike artikler om dette.⁶⁹

Uttrykket «transcendentalpragmatikk», som Apel pleier å benytte som navn på sitt filosofiske prosjekt, krever også en kort kommentar. Etter Charles Morris er det blitt vanlig å skille mellom tre aspekter på studiet av språk og andre tegnsystem: syntaksen som begrenser seg til forholdet mellom språklige uttrykk (tegn) idet man ser bort fra uttrykkenes mening og brukssituasjoner; semantikken som konsentrerer seg om meningsaspektet; og pragmatikken som studerer hele språkbrukssituasjoner.⁷⁰ Pragmatikken er det overgripende studium som innbefatter studiet av syntaks og semantikk. En hovedtese hos Apel er at filosofien må ta sitt utgangspunkt i studiet av kommunikasjonssituasjoner. Å begrense seg i utgangspunktet til syntaks eller semantikk (som Carnap prøvde å gjøre i tredveårene) fører nødvendigvis til inkonsistenser.⁷¹ Studiet av språklige situasjoner kan deles inn i empiriske og ikke-empiriske studier.⁷² Den filosofiske måten å behandle pragmatikken på er reflekterende og analyserende; og siden Apel mener det er filosofiens oppgave å konsentrere seg om analyser av transcendentale (nødvendige) vilkår for muligheten av menneskelig kommunikasjon og erkjennelse o. l., blir det naturlig å kalle slike analyser for transcendentalpragmatiske analyser.

Uttrykket «transcendentalpragmatikk» inneholder også en brodd mot eldre transcendentalfilosofi i Tyskland (tradisjonen fra Kant), som Apel betegner som «transcendental idealisme». I Kants filosofi reflekteres ikke språkets og kommunikasjonens rolle inn i analysene av vilkårene for menneskelig erkjennelse. Utgangspunktet er den isolerte bevissthet. Med henvisning til Wittgensteins kritikk av slike forestillinger (privatspråksargumentet) går Apel i stedet ut fra det kommuniserende fellesskapet av språkføre mennesker.⁷³

Etter denne raske oversikt over det filosofiske prosjekt

hvor Apels behandling av moralens begrunnelsesproblematikk hører hjemme, skal vi nå gå nærmere inn på hans argumentasjon for tesen om at det finnes en etisk grunnnorm som kan begrunnes med hjelp av almengyldige normer som vi alle allerede er forpliktet av.

2.2. *Lingvistisk og kommunikativ kompetanse.*

Utgangspunktet for Apels forsøk på å legge grunnen for en rasjonell etikk er et skille mellom lingvistisk og kommunikativ kompetanse. Kompetansebegrepet forutsetter et skille mellom kompetanse og utøvelse (performance), som går tilbake til Chomsky og Ryle.⁷⁴

Noam Chomsky innførte i *Aspects of the Theory of Syntax* en distinksjon mellom de handlinger språklige aktører utfører, og de ferdigheter disse handlingene forutsetter. For å frembringe grammatikalsk korrekte norske setninger, for eksempel, må man beherske det normsystem som ligger til grunn for frembringelse av syntaktisk korrekte setninger på norsk. Det implisitte kjennskap som enhver normal norsktalende person har til dette normsystem, kan man prøve å artikulere; dette er en oppgave for den empiriske språkvitenskap. Språkbrukernes implisitte ferdighetskunnskap forvandles da til eksplisitt påstandskunnskap.

Siden det vil spille en viss rolle for min egen videre argumentasjon, vil jeg føye til at skillet mellom implisitt ferdighetskunnskap og eksplisitt påstandskunnskap gjelder like mye for andre handlingsformer som for språkhandling. Alle handlingsformer konstitueres gjennom regler som aktørene må forutsettes å ha kjennskap til for overhodet å kunne sies å handle på bestemte måter.⁷⁵ Oppgaven å forvandle aktørenes egen mer eller mindre implisitte erkjennelse av det underliggende regelverk til artikulert kunnskap, kan dermed bli aktuell på en rekke områder, f. eks. innenfor utviklingspsykologi (Piaget), kunsthistorie og vitenskapshistorie.⁷⁶

Chomsky har fremkastet den hypotese at språklig utøvelse bare kan forklares med henvisning til visse språklige universalialia, som er medfødt hos mennesket. Den medfødte *lingvistiske kompetanse* som vi alle har ifølge denne formodning forutsetter igjen, ifølge en hypotese som er blitt lagt fram av Habermas, en enda mer grunnleggende evne, som kan kalles for *kommunikativ kompetanse*.⁷⁷

Chomskys interesse gjelder språklige uttrykk, som sees som produkter av det forhold at mennesker benytter sin lingvistiske kompetanse (både den grunnleggende medfødte kompetanse og den tillærte evnen til å benytte et visst språk) til å frembringe språklige setninger. Nå peker Habermas på det at selve talesituasjonene har visse almene strukturer, som er språk-avhengige. Å undersøke disse almene strukturer som enhver talesituasjon nødvendigvis illustrerer, er oppgaven for den prosjekterte «universalpragmatikk» eller «teorien om kommunikativ kompetanse». «Oppgaven for denne teori er (skriver Habermas) å rekonstruere det regelsystem, i samsvar med hvilket vi generelt frembringer eller genererer situasjoner av mulig tale.»⁷⁸

Det som foresvever Habermas er tydeligvis en generativ pragmatikk som er tenkt i analogi med den generative syntaks og den generative semantikk.⁷⁹

Apel knytter an til disse ideene, men tenker seg en mindre vitenskapelig og mer filosofisk fremgangsmåte. I stedet for en generativ pragmatikk i forlengelsen av den eksisterende empiriske språkvitenskapen retter hans interesse seg mot oppgaven å avdekke de *nødvendige* innslagene i den kommunikative kompetansen, å klargjøre «den transcendentpragmatiske kjerne» innenfor språkets område. Derfor foretrekker Apel uttrykket «transcendentpragmatikk» fremfor Habermas «universalpragmatikk» (senere omdøpt til «formal pragmatikk»).

Apel fremfører tre argumenter for at den menneskelige kommunikasjonsevnen ikke kan gis en uttømmende forklaring ved hjelp av begrepet 'lingvistisk kompetanse':⁸⁰

(1) Lingvister pleier å konsentrere seg om bokstavelig

2
mente uttrykk. Šarle hevder på samme måte at f. eks. manglende oppriktighet, vaghet, flertydighet og ufullstendighet er teoretisk uviktig.⁸¹ Men hvis man vil forstå hva som faktisk skjer i språklig kommunikasjon, må man reflektere inn språkbrukernes evne til å utfylle de konvensjonelle lingvistiske uttrykksmidlene ved å benytte konteksten. Normale språkbrukere kan supplere lingvistiske midler med utenforspråklige tegn. Å utføre talehandlinger innebærer ikke bare å frembringe setninger i samsvar med eksisterende regler, det innebærer å benytte situasjonsbetingete muligheter for å antyde ny mening med hjelp av metaforer, vaghet, ironi o. l. Generelt gjelder at språklige konvensjoner må kompletteres hvis man skal få sagt det man ønsker i en gitt situasjon. «Kommunikativ kompetanse» står for den evne som alle normale språkbrukere har til å komplettere det gitte språksystemet på en nyskapende måte.

Det første argument for eksistensen av kommunikativ kompetanse i denne forstand består i å vise til menneskets evne til å benytte språkets muligheter kreativt gjennom å frembringe situasjonsbundet mening. Ukonvensjonelle uttrykksmåter kan ofte fungere godt i bestemte kommunikasjonsituasjoner.

(2) Det andre argumentet går på det at tap av lingvistisk kompetanse delvis kan kompenseres gjennom bruk av kommunikativ kompetanse. Et menneske som mister en del av den normale evnen til å frembringe syntaktisk og semantisk velformede setninger, kan kompensere for dette gjennom intelligent utnyttelse av de rester av lingvistisk kompetanse han fremdeles har. En afasipasient blir tvunget til å utnytte sin kommunikative kompetanse til å frembringe situasjonsbundet mening i større utstrekning enn andre. I andre tilfeller kan den lingvistiske kompetansen bevares selv om den kommunikative kompetanse er blitt alvorlig skadet.

(3) Det tredje argumentet til fordel for det syn at man må skille mellom lingvistisk og kommunikativ kompetanse er følgende: Det er mulig å oversette fra et språk til et annet og dessuten mulig å reflektere over språket innenfor dette

språk. Evnen til å reflektere over egen språkkompetanse og evnen til å oversette (som må antas å være universell) fanges ikke inn av begrepet om lingvistisk kompetanse. «Kommunikativ kompetanse» blir dermed også navn på den universelle evnen til å overskride den gitte lingvistiske kompetansen.⁸²

Sammenfattende karakteriserer Apel kommunikativ kompetanse som «evnen til oversettelse, interkulturell kommunikasjon og språkrefleksjon».⁸³ Dette forutsetter selvfølgelig evnen til normal hverdagslig kommunikasjon.

2.3. *Kommunikasjonens etikk.*

Hva er så den transcendentalphragmatiske kjerne innenfor den skisserte kommunikative kompetanse vi alle har? Med sin karakteristiske interesse for å artikulere normer formulerer Apel oppgaven som den å analysere frem et sett grunnleggende normer som må betraktes som konstitutive for all kommunikativ kompetanse.

Det som foreligger hittil fra Habermas' og Apels side er skisser og utkast. Habermas har f. eks. foreslått at fire typer av talehandlinger må betraktes som pragmatiske universalier.⁸⁴ I sin nåværende form virker imidlertid hans inndeling temmelig usystematisk og litt tilfeldig. Vi velger derfor å gå frem på samme måte som Apel, slik at vi analyserer et karakteristisk eksempel på en nødvendig betingelse for all kommunikasjon og lar det stå åpent inntil videre hvilke andre nødvendige betingelser som finnes i tillegg. Mønster-eksemplet er det oppriktighetskrav som nødvendigvis forutsettes i all kommunikasjon. For å få frem i lyset en norm som nødvendigvis alltid må forutsettes, er det en brukbar metode å reflektere over hva som skjer når man bryter med normen. En måte å bryte med oppriktighetskravet på, er å lyve. En betingelse for at en løgn skal lykkes, er at den man henvender seg til oppfatter ens utsagn som alvorlig ment,

og det vil si som en påstand hvis sannhet man står inne for. Nå kan man argumentere for at det her bare dreier seg om sosiale konvensjoner. I vårt samfunn, og kanskje i alle andre samfunn, er det tilfeldigvis slik at vi forventer at våre kommunikasjonspartnere vanligvis er alvorlige og oppriktige. Men som alle vet, holder ikke våre forventninger alltid stikk; av og til hender det at vi blir lurt. Ifølge lingvisten Helmut Schnelle er det som skjer da bare at et av våre «konversasjonspostulater» blir satt ut av spill.⁸⁵ Mot et slikt syn kan man anføre i det minste to argumenter. Det første går ut på at også den som lyver må foregi å være oppriktig. Selve betingelsen for å lykkes med en løgn, er jo at løgnen oppfattes som sannhet. Man må derfor være beredt til å argumentere for sin påstand når det blir påkrevet, og ellers geberde seg som om påstanden var oppriktig ment. En nødvendig betingelse for at løgnen skal lykkes, er altså at oppriktighetsnormen blir forutsatt. Hvis man setter oppriktighetsnormen ut av spill, faller også muligheten for å lyve bort. Dette går tydelig frem — og det er det andre argumentet for oppriktighetsnormens nødvendighet — av umuligheten å lykkes med en påstand av typen «Jeg hevder her ved den usanne påstanden...». Hvis man er overbevist om at påstanden er usann, kan man ikke for alvor legge den frem som en påstand, og man kan slett ikke lure sin kommunikasjonspartner til å tro det man sier på denne måten.⁸⁶ «Løgnen kan ikke uttrykkes språklig eksplisitt; og denne omstendighet peker åpenbart på det forhold at den bryter med en almen normativ betingelse for gyldige kommunikasjonshandlinger.»⁸⁷ Det kan tilføyes at en person som prinsipielt ikke er i stand til å skille mellom de tilfeller hvor han er oppriktig og de hvor han ikke er det, er på vei til å brytes ned som individ. Også for selv-kommunikasjon (tenkning) er oppriktighetskravet et nødvendig vilkår.

Det synes derfor rimelig å hevde at oppriktighetskravet ikke bare har status som sosial konvensjon eller konversasjonspostulat; det dreier seg om en nødvendig betingelse for muligheten av kommunikasjon med andre og seg selv.

Det synes også rimelig å hevde at konsistenskravet har samme status som transcendentale betingelse for all tenkning og kommunikasjon. Hvis en person for alvor påstår noe og litt senere påstår det motsatte, må vi gå ut fra at han har endret oppfatning eller at han etter nærmere ettertanke vil være beredt til å trekke enten påstanden eller dets negasjon tilbake (alt under forutsetning av at omstendighetene er normale). Vi forutsetter da et krav om frihet fra selvmotsigelser. Når selvmotsigelser hevdes som bevisste paradokser, forutsettes likeså konsistenskravet. Poenget med en slik selvmotsigelse er jo nettopp å tvinge tilhøreren til å finne frem til en rimelig tolkning av et utsagn som bokstavelig sett mangler fornuftig mening.⁸⁸

Det synes videre å være en rimelig antakelse at de nødvendige betingelser for muligheten av kommunikasjon ikke er uttømmende angitt ved oppriktighets- og konsistenskravene.⁸⁹ Siden det inngår slike normative innslag i betingelsene for all kommunikasjon, kan vi snakke om «kommunikasjonens etikk» slik Apel gjør, hvis vi er beredt til å la begrepet 'etikk' få være litt romslig. Poenget med å strekke bruken av uttrykket «etikk» til å omfatte også slike normer som konsistens- og oppriktighetskravene, er da å vise til at mere typiske moralnormer («Du skal ikke slå ihjel» o. l.) ikke er så enestående fra et logisk synspunkt som man gjerne fristes til å anta. Også elementære menneskelige aktiviteter som språklig kommunikasjon og tenkning styres av normer eller, bedre, av implisitte forpliktelser som kan artikuleres til eksplisitte normer hvis man ønsker det. Dersom vi attpåtil lykkes med foretaket å vise at de nødvendige kommunikasjonsetiske normene kan benyttes som grunnlag for alle andre moralnormer, så har vi lykkes med å gi etikken en transcendentalepragmatisk begrunnelse.

2.4. Argumentativ kompetanse.

Det er ikke et hovedanliggende i denne sammenheng å analysere hva som ligger i uttrykket «argumentativ kompetanse» generelt. Den argumentative kompetanse opptrer imidlertid som mellomledd i argumentasjonen fra kommunikasjonens etikk til den alminnelige moral, noe som gjør det nødvendig for oss å se litt på begrepet 'argumentativ kompetanse'.⁹⁰

Når jeg påstår noe, påfører jeg meg normalt en forpliktelse til å anføre grunner for påstanden, dersom det oppstår tvil om påstandens sannhetsgehalt. Dette gjelder både hverdagskommunikasjon («Maten står på bordet») og vitenskapelige påstander («Vårt univers begynte med en eksplosjon, hvis etterdønninger ennå kan spores»). Det samme gjelder normalt for andre kommunikasjonstyper som befalinger, råd og spørsmål. Gir jeg noen råd, har han rett til å vente at mitt råd er velbegrunnet, det vil si fornuftig. Gir jeg noen en befaling, venter han normalt at det fins gode grunner til at jeg befaler ham å gjøre nettopp det jeg sier til ham. På samme måte som når det gjelder løgner, kan man hevde at disse forventninger, som normalt knytter seg til våre språkhandlinger, ikke er noe annet enn vilkårlige konvensjoner («konversasjonspostulat», for å bruke Schnelles nedsettende uttrykk).⁹¹ Men det er noe mer enn et brudd mot en sosial konvensjon å si f. eks.: «Jeg påstår at maten står på bordet, men jeg har absolutt ikke noen grunn for å påstå dette». Anerkjennelsen av en forpliktelse til å anføre grunner for det man påstår, kan mere treffende karakteriseres som en nødvendig betingelse for overhodet å kunne hevde påstander. Forpliktelsen til begrunnelse er med andre ord en konstitutiv («transcendental») betingelse for påstående språkhandlinger. Umuligheten av å artikulere fraværet av grunner i form av et performativt utsagn tyder på at det dreier seg om en nødvendig og ikke om en empirisk betingelse for påstander. Hvis man vil bruke betegnelsen «påstand» om et utsagn som overhodet ikke kan begrunnes,

må man være beredt til å tøyne begrepet 'påstand'. Slike påstander må ansees som parasitære tilfeller. De forutsetter at det finnes normaltilfeller hvor det kan gis grunner for påstanden.⁹²

Vi kan da konstatere at det finnes innebygget et krav til fornuftig argumentasjon i betydningen begrunnelse i elementære språkhandlinger som påstander, befalinger og råd. Det samme må sies å gjelde for moralske utsagn. Hevder jeg at noe er moralsk forkastelig, forplikter jeg meg til argumentasjon. Kan jeg ikke komme med noen begrunnelse annet enn at jeg misliker det saken dreier seg om, er det ikke lenger tale om et moralutsagn, men et uttrykk for personlig smak (en preferanse).

Kravet om begrunnelse som er innebygget i noen (men ikke alle) elementære språkhandlingsformer, kan betraktes som den fornuftige argumentasjonens opprinnelige hjemsted. På den lignende måte som «Erlangenskolen» har prøvd å utarbeide «protovitenskaper», som danner utgangspunkt for en rekonstruksjon av de eksisterende vitenskaper, kan man prøve å rekonstruere etikken med utgangspunkt i den «protoargumentasjon», den kime til fornuftig argumentasjon, som nødvendigvis er forutsatt som en implisitt mulighet i noen av de mest elementære språkhandlingsformene.⁹³ Slik tolker jeg Apels forsøk på å avlede etiske normer fra grunnleggende kommunikative forpliktelser. Det analyseprogram han antyder, kan formuleres slik: Det gjelder for det første å rekonstruere en «protoetikk» som er slik at alle normalt kommuniserende mennesker nødvendigvis er forpliktet på denne etikk i og med det at de er kommuniserende vesen. Det gjelder for det andre å rekonstruere gangen fra protoetikken til etikken i mer vanlig forstand (forestillingene om det gode liv, summen av normer og eksemplariske tilfeller, idéene om moralsk verdighet og skyld, o. l.).

Det som vi har forsøkt opp til dette punkt, er å godtgjøre at det finnes en protoetikk av dette slag, det vil si normer som er konstitutive for visse elementære kommunikasjons-

former. En nærmere analyse av protoetiske forhold er derimot en oppgave som gjenstår. For at programmet skal fremstå som rimelig, gjenstår det å vise at etikkenes kjerne lar seg rekonstruere på en eller annen måte med utgangspunkt i protoetiske forhold.

Hvis de elementære kommunikative forpliktelser når det gjelder oppriktighet, konsistens og argumentasjon, er kimen til all videre fornuftig argumentasjon, blir det forståelig at Apel og Habermas kan omtale «det ideale kommunikasjonsfellesskapet» som både en nødvendig forutsetning for all kommunikasjon, og et ideal vi må realisere etter beste evne. Som alle vet, er det ikke nødvendig faktisk å overholde de grunnleggende kommunikasjonsetiske normene i alle situasjoner. Det kan lønne seg fra et egoistisk synspunkt bevisst å bryte med noen av normene i noen sammenhenger. Men det finnes visse terskler som ikke kan overskrides uten risiko for alvorlige tillitsbrudd og anarki. Den kalkulerende egoist kan benytte sin politiske teft til å finne ut hvor langt han kan gå i sin utnyttelse av andres tillit til at normale normer vil bli overholdt. Hvis vi med «det ideale kommunikasjonssamfunn» mener en kommunikativ sammenheng hvor de grunnleggende kommunikative normer blir overholdt fullt ut, betyr talen om et slikt ideal ikke annet enn et krav om at grunnleggende kommunikative normer skal overholdes i størst mulig utstrekning. Hvis vi med «det ideale kommunikasjonssamfunn» også mener et samfunn hvor menneskers handlinger styres av fornuften i størst mulig utstrekning (denne betydning finnes også i Apels og Habermas' språkbruk), betyr talen om et slikt ideal ikke mindre enn et krav til fornuft.⁹⁴

I virkeligheten forutsetter både Apel og Habermas (uten å gjøre nærmere rede for det) en forpliktelse til fornuftig handling (innbefattet fornuftig tenkning), når de mener å kunne begrunne moralen med utgangspunkt i protoetiske kommunikasjonsregler. Uten en almen vilje til fornuft vil egoisten ikke kunne påvirkes av etisk argumentasjon til fordel for rettferdighetshensyn, for eksempel. Også egoisten

må forutsettes å være i besittelse av en vilje til fornuft i visse sammenhenger og for visse formål. Det som det kommer an på, er å utvikle dette anlegg til å dekke andre sammenhenger hvor egoisten foretrekker å opptre irrasjonelt. Dette krever rasjonell viljedannelse, det vil si oppdragelse til fornuft.⁹⁵

Sammenfattende kan vi konstatere at de protoetiske regler som Apel og Habermas viser til, ikke vil kunne føre til etikkens kjerne dersom man ikke forutsetter en *almen forpliktelse til fornuft*. Gitt en almen vilje til fornuftig handling er det også rimelig å karakterisere argumentasjonen i vid forstand (det som Habermas kaller for «diskurs») som alle andre institusjoners metainstitusjon.⁹⁶ For det er i eksplisitt argumentasjon at viljen til fornuft får sitt tydeligste uttrykk. Dette forhindrer ikke at viljen til fornuft like godt kan komme til uttrykk i taus handling som i verbal argumentasjon, noe Apel og Habermas tenderer å overse fordi de er ensidig opptatte av det som kan gjøres språklig eksplisitt. (I én forstand kan man godt kalle et friksjonsløst fungerende faktisk fellesskap for «et idealt kommunikasjons-samfunn», for eksempel mannskapet ombord på en fiskebåt hvor alle kjenner rutiner og muligheter så godt at den ordløse kommunikasjonen ved hjelp av gester o. l. fungerer fullt tilfredsstillende.)

2.5. Den umulige egoisten.

Dermed er vi fremme ved Apels hovedtese: de grunnleggende kommunikasjons- og argumentasjonsetiske normer (det vil si kravene til oppriktighet, konsistens, begrunnelse av påstander o. l.) gir et tilstrekkelig grunnlag for all videre moralsk argumentasjon. Siden Apel er ensidig opptatt av normer som er nødvendige og tilstrekkelige for moralsk argumentasjon, kan vi presisere tesen i følgende retning: de grunnleggende kommunikasjons- og argumentasjonsetiske normer er de eneste normene som kreves for

all videre moralsk argumentasjon. Som vi har sett i foregående avsnitt, er normene i og for seg ikke nok; for å komme fra kommunikasjon og rudimentær argumentasjon til mere sofistikerte former for moralsk argumentasjon o. l., kreves det vilje til fornuftig argumentasjon, noe som ikke alltid er for hånden. En annen nødvendig forutsetning for at skrittet fra elementær kommunikasjon (protoetikk) til mere sofistikert argumentasjon i moralske og vitenskapelige sammenhenger skal komme i stand, er at vedkommende personer har den nødvendige kompetanse som er påkrevet for å kunne etterfølge normene på en fornuftig måte. (Dette skal vi komme tilbake til i neste avsnitt.)

Det er bare gjennom argumentasjon at normfølgende handlinger kan påvises å være normfølgende og dermed forståelige, skriver Apel; og det er videre bare gjennom argumentasjon at normfølgende handlinger (det vil si alle handlinger i pregnant forstand) kan legitimeres og kritiseres.⁹⁷ For å unngå en altfor teoretiserende holdning bør vi legge til at det er i argumentasjonen at handlingers forståelighet og legitimitet kommer til eksplisitt verbalt uttrykk. I den friksjonsløst fungerende kommunikasjon fremgår handlingens mening og gyldighet av selve situasjonen for de innforståtte deltakerne. Det er først når den situasjonsbetingete kommunikasjonen bryter sammen — eller når den skal forklares for utenforstående — at det blir nødvendig å gripe til eksplisitt argumentasjon.⁹⁸

Dette fører oss imidlertid ennå ikke inn på moralens spesielle område. Hittil dreier det seg om almene vilkår for fornuftig argumentasjon med andre og seg selv. Det som kjennetegner moralsk argumentasjon til forskjell fra andre argumentasjonstyper, er ifølge Apel en universaliseringsnorm som kan formuleres slik: alle argumentasjonsdeltakernes krav må granskes *«med hensyn til interessene til alle dem som kan komme til å påvirkes av det spørsmål som det dreier seg om.»*⁹⁹ Dette minner om Kants formuleringer av Det kategoriske imperativ, og Apel ser da også sitt forslag til etisk grunn-norm som en forbedret utgave av Kants prin-

sipp.¹⁰⁰ I de skissemessige presentasjoner av gangen fra kommunikasjon til moral som foreligger fra Apels side, forekommer det ikke mer utførlige forsøk på å argumentere for universaliseringsnormen. Hypotesen er at generaliseringsnormen, slik som den ble formulert ovenfor, kan begrunnes ved hjelp av protoetiske regler, og videre at alle andre moralske normer kan begrunnes ved hjelp av generaliseringsnormer. Siden de protoetiske reglene må betraktes som selvbegrunnende i den forstand at de er konstitutive betingelser for all menneskelig kommunikasjon som overhodet reiser gyldighetskrav, kan det med rette hevdes at moralen er blitt forsynt med et nødvendig grunnlag dersom de to leddene i Apels hypotese viser seg å være holdbare.

Apels behandling av moralens begrunnelsesproblematikk minner adskillig om en vanlig måte å behandle tilsvarende problematikk på innenfor jussens felt. En juridisk norm betraktes som legalt gyldig dersom den er resultatet av en fastlagt prosedyre som betraktes som legitim. Lovgiverens rett til normproduksjon fastlegges ved hjelp av et sett prosedyre- og kompetansenormer, som angir de grenser lovgiveren må holde seg innenfor. Det Apel prøver å vise, er at noe tilsvarende gjelder også på moralens område. De kompetanse- og prosedyrenormer som begrenser det moralske subjekt, er dels de protoetiske kommunikasjonsnormer, dels den hensynsnorm som ble formulert ovenfor. Til forskjell fra juridisk kompetanse er moralsk kompetanse noe alle normale mennesker må sies å ha.¹⁰¹ Det som karakteriserer et moralsk subjekt (en person) er nettopp evnen til å håndheve i det minste noen fundamentale aspekter på det moralske liv.

På samme måte som Jürgen Habermas knytter også Karl-Otto Apel an til den naturrettslige tradisjonen i den variant som betoner oppgaven å gjøre samfunnet mere fornuftig.¹⁰² Vi kan da karakterisere Apels forsøk på å forsyne moralen med et rasjonelt fundament som en prosedyreorientert utgave av naturretten. Til forskjell fra juridiske normer, kan moralske normer ikke pålegges mennesker av andre.¹⁰³ Det

som det kommer an på, er derfor ikke å prøve å formulere løsninger på moralske problem på andres vegne, men å legge betingelsene til rette for en fornuftig behandling av moralske problem. Hensynsnormen prøver å formulere i det minste én grunnleggende betingelse (ifølge Apel den eneste grunnleggende betingelsen) for en rasjonell håndhevelse av substansielle moralproblemer.

Den filosofiske intuisjon som ligger bak det kategoriske imperativ og andre forsøk på å formulere universaliserings- eller generaliseringsprinsipper, er etter mitt skjønn innsikten i den etiske egoismens irrasjonalitet. Det som både Kants kategoriske imperativ og Apels hensynsprinsipp vil utelukke fra det moralske felt, er muligheten for egoistisk handling på andres bekostning. I kravet om hensyn til alle impliserte parter interesser, ligger f. eks. en forpliktelse til å trekke inn kommende generasjoners og andre maktløse gruppers interesser i argumentasjonen. For å unngå anklagen om at alle varianter av generaliseringsprinsippet nødvendigvis må være tomt for konkret innhold,¹⁰⁴ ville jeg derfor foretrekke en formulering av universaliseringsidéen som betoner utelukkelsen av egoistisk handling, f. eks. følgende: *en handling som favoriserer en part på andre impliserte parter bekostning er moralsk urett.*

Den tese en etisk egoist må forsvare, er da at det kan være rett (eller til og med plikt) å utføre handlinger som favoriserer egoisten selv på andres bekostning. (På samme måte blir altruistens tese at det kan være rett eller plikt å utføre handlinger som favoriserer andre på hans egen bekostning.)

Argumentet mot den etiske egoisme — og dermed for hensynsprinsippet — er at den egoistiske tesen ikke lar seg forsvare ad rasjonell vei. I den utstrekning en person er interessert i å begrunne sine moralske standpunkter rasjonelt, vil han mislykkes med å forsvare den egoistiske tesen. Hvis en person prinsipielt avviser alle argumenter, vikler han seg inn i en selvmotsigelse dersom han mener at dette skal oppfattes som et argument; og hvis han overhodet ikke

vil fremføre noen argumenter for sine standpunkter, er han antagelig ikke mottagelig for rasjonell argumentasjon.¹⁰⁵ Apels standpunkt synes på dette punkt å sammenfalle med William K. Frankenas syn: «one can only ask for justification if one is willing to be rational. One cannot consistently ask for reasons unless one is ready to accept reasons of some sort.»¹⁰⁶ Dette kan vi bare si oss enig i. Spørsmålet er imidlertid om den intuisjon at egoismen er «umulig» i betydningen irrasjonell, kan påvises gjennom argumentasjon.

I den moralfilosofiske litteraturen finner man flere slike forsøk. Det første forsøket jeg kjenner til forekommer i G. E. Moore's *Principia Ethica* fra 1903. Moore avgrenset egoismen som læren om at enhver bør prøve å øke sitt eget gode (sin egen lykke). Min lykke er det eneste som er godt for meg; din lykke er det eneste som er godt for deg, osv. Men den eneste grunn jeg kan ha for å prøve å oppnå noe som er godt for meg, er at det er godt absolutt sett. Det samme gjelder for alle andre personer. Konsekvensen er da at enhver persons gode (lykke) må betraktes som det eneste gode som finnes. Og dette er (for å sitere Moore) «en absolutt selvmotsigelse»: «No more complete and thorough refutation of any theory could be desired.»¹⁰⁷ Mot dette er det blitt innvendt at egoisten ikke trenger å hevde at hans eget gode er det eneste som er godt absolutt sett. Det eneste han trenger å påstå, er at det finnes mange ting som er gode i seg og at disse ting er fordelt på individene slik at i hvert enkelt individs perspektiv finnes det bare én ting som er god i seg selv, nemlig hans eget gode.¹⁰⁸

På lignende måte prøver Jan Narveson å vise at egoismen er selvmotsigende. Han avgrenser egoisme som læren om at «we ought to follow self-interests only, that this is the best thing for everyone to do».¹⁰⁹ Hvis vi har en situasjon hvor A:s og B:s interesser er uforenlige, kommer egoisten opp i et uføre, ifølge Narveson: A mener at det er rett å tilfredsstille sine egne interesser, og dermed blir han nødt til å gå imot B:s interesser; men A mener også at det er rett at B:s interesser blir tilfredsstilt (siden vi alle bør tilfreds-

stille våre interesser), og dermed må han gå imot sine egne interesser. Å tilfredsstille en av de motstridende interesser blir dermed galt, uansett hvilken av de to interesser man velger å tilfredsstille.¹¹⁰ På samme måte som i tilfellet Moore, kan man her innvende at Narveson overser forskjellen mellom de to parters perspektiv. I A:s perspektiv er det rett å tilfredsstille A:s interesse, i B:s perspektiv derimot rett å tilfredsstille B:s interesse. Jeg som tredje part havner heller ikke i noen selvmotsigelse når det gjelder å velge hvis interesse jeg bør tilfredsstille. For meg som etisk egoist gjelder det å velge det alternativ som best medvirker til min egen tilfredsstillelse.

Slike forsøk på å vise at den etiske egoisten nødvendigvis havner i selvmotigelser ser ikke overbevisende ut,¹¹¹ men det er vanskelig å fri seg fra følelsen av at det ligger en riktig intuisjon bak argumentene som ikke kommer helt godt til uttrykk hos Moore og Narveson. La oss igjen se på spørsmålet om hvordan egoisten kan tenkes å forsvare tesen om at det kan være moralsk rett å utføre handlinger som favoriserer en part på andre impliserte parters bekostning. Det virker umiddelbart lite rimelig å anta at det vil kunne oppstå konsensus om gyldigheten av en slik påstand dersom alle impliserte parter får mulighet til å delta i debatten. Hvis vi føyer til premissen at alle impliserte parter skal ha mulighet til å utvikle sine anlegg for rasjonell argumentasjon så godt som mulig, så sjalter vi også ut slike ting som muligheten for ideologiske forvrengninger (falsk bevissthet) hos partene, i det minste i det lange løp; og muligheten for å oppnå almen enighet om egoistens tese blir eliminert. Det synes rimelig å hevde (med Apel og Habermas) at normative utsagn er gyldige hvis og bare hvis det vil kunne oppstå enighet om utsagnenes gyldighetsstatus (gyldig/ugyldig) i en rasjonell diskusjon hvor forstyrrende innslag av status, makt, utdannelsesforskjeller, falsk bevissthet o. l. blir sjaltet ut som uvedkommende.¹¹² Konklusjonen må da bli at det er umulig å oppnå konsensus om den egoistiske tese i en fullstendig rasjonell argumentasjon,

altså er den egoistiske teses gyldighet umulig å etablere ad rasjonell vei.

For å konkretisere argumentasjonen mot den egoistiske tese kan vi tenke gjennom noen eksempler. En forsvarer av *apartheid*-systemet i Sør-Afrika vil sannsynligvis i første rekke prøve å vise at *apartheid* er moralsk rettferdig, og det vil bl. a. si at systemet ikke favoriserer noen av de impliserte parter på andres bekostning. Argumentet kan f. eks. være at de forskjellige «rasene» en regner med i Sør-Afrika (hvite, sorte, indere og blandingsrase) har forskjellig natur, og at oppgaven er å gi hvert individ de beste muligheter for å realisere sine innebyggete evner. *Apartheid*-systemet kan siden hevdes å være det samfunnssystem som til nå tar best hensyn til de naturgitte forskjeller mellom rasene. Diskusjonen må da forskyves fra det moralske området til de antagelser om menneskets natur som benyttes til å støtte opp om de normative utsagnene. En slik forsvarer av *apartheid* prøver altså å argumentere ut fra hensynsprinsippet, ikke ut fra egoisme-prinsippet. Dersom han skulle prøve seg på en egoistisk argumentasjon for *apartheid*-systemet, er det vanskelig å se hvordan han skulle kunne vinne frem, hvis vi også prøver å eliminere de forskjeller i ressurser og de ideologiske fordreininger som det eksisterende systemet medfører for de impliserte parter.

Jeg trekker den konklusjon at det synes umulig å argumentere rasjonelt for egoisme-prinsippet. Også harde egoister som «realpolitikere» i Bismarck- og Kissinger-tradisjonen er nødt til å late som om de aksepterer hensynsprinsippet når de pretenderer å opptre rasjonelt (og ikke bare som representanter for den nasjonale interesse o. l.).¹¹³ Siden hensynsprinsippet er ment å sjalte ut egoismen, betrakter jeg den negative veien å etablere hensynsprinsippet på som tilstrekkelig.

Hvis vi tolker Apels variant av Det kategoriske imperativ som et prinsipp som utelukker egoistisk handling, kan vi konkludere med at første halvdel av den hypotese som ble fremlagt tidligere, er blitt temmelig overbevisende begrun-

net: Hensynsprinsippet kan etableres ad negativ vei ved hjelp av de protoetiske kommunikasjons- og argumentasjonsreglene pluss en almen vilje til fornuft hos de impliserte parter. Trass i de uklarheter som hefter ved begrepet 'protoetikk' (uklarheter som gjelder hvilke regler som må regnes som nødvendige vilkår for rasjonell kommunikasjon) synes det temmelig klart at den egoistiske tese lar seg eliminere gjennom argumentasjon. (Å eliminere den egoisme som støtter seg til makt er en helt annen oppgave.) Hypotesens andre halvpart, som sier at alle andre moralske normer kan etableres ved hjelp av hensynsprinsippet og de protoetiske reglene, har vi derimot ikke behandlet. Det ville også sprengte rammene for det foreliggende essay å gå inn på denne oppgaven. Jeg vil bare lufte en mistanke om at det kanskje vil vise seg at hensynsprinsippet må suppleres med andre grunnleggende rettferdighetsprinsipper som ikke kan begrunnes bare med henvisning til kommunikasjonsmessige aprioriske forhold og det her diskuterte hensynsprinsippet.

2.6. Normer, eksempler, kompetanse.

Min tese er at Apels forsøk på å begrunne moralen gjennom å avlede en etisk grunn-norm fra *a priori* gitte kommunikasjonsnormer, med fordel kan rekonstrueres som en argumentativ gang fra kommunikativ til etisk kompetanse. Det som motiverer forandringen i begrunnelsesstrategi er det forhold at etiske og andre normer løsrevet fra sin kontekst aldri er nok. De abstrakt formulerte almene normene må også kunne anvendes, og dette krever en kompetanse hos normbrukeren som bare kan erverves gjennom erfaring.

Det som ikke kommer til uttrykk i det ensidig normdominerte perspektivet på etikken og lignende områder (f. eks. jussen), er at det er en *nødvendig* forbindelse mellom normer, eksempler og kompetanse. Normer lærer man normalt gjennom eksempler, og noen normer kan bare læres gjen-

nom eksempler. Det siste gjelder bl. a. for de regler som styrer vår benyttelse av estetiske og etiske begreper. Både reglene og eksemplene er nødvendige for forståelse. Eksempelforståelse har dermed en sirkelstruktur, som er kjent fra tekstutlegningsteorien som «den hermeneutiske sirkel». En almen norm styrer forståelsen av de tilfeller som faller inn under normer; tilfellene forstås i lys av den almene normen.¹¹⁴

For å illustrere norm- og eksempelforståelsens sirkel kan vi reflektere over hva det innebærer å være generøs, for eksempel. Oppfatningene om hva generøsitetsnormen krever og oppfatningene om hvor grensene går mellom generøsitet, unødvendig sløsing og gjerrighet varierer fra samfunn til samfunn, og den eneste måten å finne frem til hva som ligger i begrepet 'generøsitet' i et visst samfunn er å gå gjennom en rekke eksempler og mot-eksempler. Riktig nok kan man gjøre som Aristoteles, og peke på faktorer man bør ta hensyn til når man skal utøve en dyd som generøsitet. Motivet bør være godt; man bør gi tilstrekkelig mye til de rette personene ved rett tidspunkt; og lignende alment formulerte krav.¹¹⁵ Men for den som ennå ikke vet hva generøsitet innebærer, er dette temmelig intetsigende. De almene krav får først en konkret mening når de anvendes på aktuelle situasjoner (som må forstås i lys av de almene kravene).¹¹⁶ Det er da også dette som skjer i all oppdragelse.

Til forskjell fra Kant, som uttrykkelig skriver at moralsk godhet ikke trenger erfaring, og ellers gir uttrykk for en ahistorisk holdning,¹¹⁷ er Apel og Habermas opptatt av den historiske og individuelle dannelsesprosess på moralens, politikkens og vitenskapens områder. Men i sin fokusering på normer overser Apel i realiteten de andre innslag som også er nødvendige for at en fornuftig dannelsesprosess skal kunne finne sted. Han absolutterer etikkens normative side og begår dermed selv en «abstraherende feil».¹¹⁸

For ikke å overdrive betydningen av eksplisitte normer innenfor etikken, trenges det et perspektivskifte i synet på normer. Det sentrale begrepet blir da ikke lenger 'norm'

eller 'regel', men begrepet 'regelfølgende handling' eller 'praksis'.¹¹⁹ De normer som konstituerer våre handlinger som handlinger av bestemte slag, er vanligvis implisitte i våre handlinger. Det kjennskap som vi har til handlingsregler og paradigmatiskke eksempler utgjør en form for fortrolighetskunnskap, som gjennom artikulasjon kan omvandles til eksplisitt påstandskunnskap.¹²⁰ Videre er de regler som konstituerer våre forskjellige handlingsformer, essensielt offentlige i betydningen tilgjengelige for kritikk fra andres side. En handling er noe som kan kritiseres som riktig eller galt i henhold til de regler som konstituerer vedkommende handlingstype. Handlinger er noe som prinsipielt foregår i det sosiale rom. (Private handlinger kan bare forstås med utgangspunkt i sosiale handlinger, og ikke omvendt.)¹²¹

Dette er kort bakgrunnen for det begrep 'etisk kompetanse' vi mener må stå sentralt i en analyse av etikkens begrunnelsesproblematikk.

Begrepet 'etisk kompetanse' kan delvis sees som en analogi til det kompetansebegrep man pleier å arbeide med i jussen: «At en person har *kompetanse* vil si at han eller hun på visse vilkår kan fastsette nye normer, hvis eksistens nettopp begrunnes ved å henvise til at kompetansen har vært utøvet».¹²² I følge Prisløvens § 26, 2. ledd kan Kongen f. eks. «gi forskrifter om at bestemte grupper av ervervsarbeidende skal ha plikt til å offentliggjøre sine årsregnskaper». Men ulikhetene mellom etisk og juridisk kompetanse er mange. Juridisk kompetanse innebærer en rett til å pålegge andre normer, noe som ikke er relevant på moralens område; juridisk kompetanse tilskrives visse instanser og rolleutøvere gjennom uttrykkelige stipuleringer, moralsk kompetanse er derimot noe enhver må erverve seg gjennom egen erfaring; juridisk kompetanse er reservert for noen få instanser og rollebærere, moralsk kompetanse er noe alle voksne mennesker normalt forutsettes å ha. Inspirasjonskilden til begrepet om etisk kompetanse er da heller ikke jussen men Aristoteles' etikk (be-

grepet 'praktisk visdom', *phronesis*).¹²³ Selv om Apel skulle ha rett i sin formodning om at alle moralske normer kan begrunnes ved hjelp av protoetikkens konstitutive regler og det almene hensynsprinsippet, betyr dette følgelig ikke at etikken kan *reduseres* til protoetiske regler og hensynsprinsippet. De protoetiske reglene, så vel som hensynsprinsippet og alle andre moralregler, utvinnes fra konkrete tilfeller gjennom abstraksjonsprosesser og må konkretiseres igjen for å bli fullt forståelige.¹²⁴ Det er derfor mere trefende å si at moralens grunnlag er *den protoetiske kompetanse* som kommer til uttrykk i all kommunikasjon som opptrer med krav om gyldighet, koblet med *beherskelse av hensynsprinsippet* (og eventuelt også andre grunnleggende moralregler som ikke kan begrunnes ut fra protoetikken og hensynsprinsippet) og *en almen vilje til fornuftig handling og argumentasjon*.¹²⁵

Sammenfattende kan vi karakterisere den fundamentale etiske kompetanse som en helhet som nødvendigvis må inkludere de tre nevnte innslagene. En moralsk kompetent person er da en person som på en forsvarlig måte kan utvide sitt repertoar av tilfeller og mot-tilfeller på det moralske området. Han kan benytte sin teft til å *strukturere* og *bedømme* nye situasjoner i lyset av sin erfaring. Den hypotese som gjenstår å prøve, er at alle mer sofistikerte utgaver av etisk kompetanse kan rekonstrueres som en rasjonell videreutvikling av den fundamentale etiske kompetanse slik den er blitt analysert i dette essay.

2.7. Konklusjon II.

I tilknytning til Karl-Otto Apels forsøk på å forsyne etiken med en transcendentalpragmatisk begrunnelse har vi prøvd å utvikle en prosedyreorientert måte å behandle etikens grunnlagsproblematikk på. I tråd med resultatene fra gjennomgangen av «er»-«bør»-problematikken i essayets første halvdel, har vi prøvd å unngå de forenklinger og for-

dreininger som følger med en ensidig fiksering ved artikulererte normer. Å beherske normer (regler) innebærer nødvendigvis å beherske et repertoar av eksempler, paradigmatisk tilfeller i hvilke normene viser seg. Etisk kompetanse må da, på samme måte som annen norminvolverende kompetanse, inkludere fortrolighet med en rekke slike tilfeller hvor normene kommer til uttrykk i mer eller mindre implisitt form.

I stedet for å prøve å vise at en etisk grunn-norm kan avledes fra kommunikasjonsetiske normer, som Apel gjør, har vi derfor prøvd å vise frem noen av de betingelser som må være oppfylt for at den protoetiske kommunikative kompetanse skal kunne utvikles til etisk kompetanse i mer pregnant forstand.

Vårt hovedresultat må sies å være konklusjonen om at moralen faktisk kan begrunnes rasjonelt med henvisning til protoetiske forhold, gitt en almen vilje til fornuft. Siden de protoetiske forhold er kommunikative universalialia (og altså ikke knyttet til partikulære kulturer, epoker eller språk), gir dette et visst grunnlag for optimisme når det gjelder muligheten for å utvikle en rasjonell etikk i global målestokk.

Apels og Habermas' tese om at det faktisk foreliggende, historisk betingete kommunikasjonsfellesskapet nødvendigvis forutsetter et idealt kommunikasjons-samfunn bygger imidlertid på en tvetydighet i begrepet om det ideale kommunikasjons-samfunn. Hvis vi med «det ideale kommunikasjonsfellesskap» mener den tilstand som oppstår når alle følger de grunnleggende kommunikasjonsnormene (oppriktighet, konsistens, kravet til begrunnelse av påstander om virkeligheten o. l.) fullstendig, forutsetter det faktiske fellesskapet riktignok et idealt fellesskap. Dette er bare en annen måte å fremstille det poeng at de grunnleggende normer er konstitutive for alvorlig kommunikasjon. Men hvis vi med «det ideale kommunikasjonsfellesskapet» mener et samfunn hvor alle beherskes av en vilje til fornuft og har tilstrekkelig tilgang til de nødvendige kompetansene og de

øvrigte ressurser som kreves for å innfri alle krav til rasjonell omgang, da kan det ideale kommunikasjonsfellesskapet ikke uten videre sies å impliseres av det faktiske kommunikasjonsfellesskapet. Bare hvis vi antar en alment utbredt vilje til fornuft som ennå ikke er tilstede, kan det ideale fellesskapet sies å være forutsatt i det eksisterende samfunn. Forestillingen at det ideale, rasjonelle samfunn allerede er forutsatt i det eksisterende samfunn må derfor sies å være et uttrykk for en historie-filosofisk forhåpning snarere enn resultatet av en refleksiv analyse.

Desto viktigere er påvisningen av muligheten for en rasjonell argumentasjon også på det etiske området. Den argumentative gang fra elementær kommunikativ kompetanse til velutviklet etisk kompetanse antyder en måte å utvikle den kime til rasjonalitet som er innebygget i det vi har kalt «protoetikk». En slik utvikling i retning av økt rasjonalitet skjer ikke av seg selv. Forholdene må legges til rette for at fornuften skal blomstre, for å uttrykke det på en måte som kan assosiere til Aristoteles' etikk.

I tillegg til protoetiske kommunikasjonsnormer må fundamental etisk kompetanse også innbefatte hensynsprinsippet og den erfaring som består i at man behersker et repertoar av eksemplariske tilfeller og mot-tilfeller som nødvendigvis er knyttet til disse prinsippene. Gyldigheten av hensynsprinsippet — «Det er urett å favorisere en part på andre impliserte parterers bekostning» — må betraktes som etablert i den forstand at det synes umulig å forsvare egoistiske motforslag til hensynsprinsippet ved rasjonell argumentasjon. Muligens finnes det også andre grunnleggende moralprinsipper (f. eks. rettferdighetsprinsipper) som ikke kan etableres bare ved hjelp av protoetiske regler og hensynsprinsippet og de prinsipper som kan begrunnes gjennom argumentasjon utfra dette utgangspunkt, gitt at den vilje og kompetanse som kreves er for hånden. Dette lar vi stå åpent inntil videre.

1. David Hume, *A Treatise of Human Nature*, ed. L. A. Selby-Bigge, Oxford at the Clarendon Press 1888, s. 469.
2. Den minst leste av Kants tre kritikker, *Kritik der Urteilkraft* (1790), er den mest klargjørende når det gjelder Kants syn på forholdene mellom det sanne, det gode, det behagelige og det skjønne. Se avsnittet om det skjønnes analyttikk.
3. Moore behandlet ikke selv «er»-«bør»-problematikken på den måte som denne frie gjengivelsen kan gi inntrykk av. Han var opptatt av muligheten av å *definere* begrepet 'god' i naturalistiske termer. G. E. Moore, *Principia Ethica*, Cambridge at the University Press 1903, s. 9ff.
4. En god oversikt over den analytisk-filosofiske diskusjonen finner en i *The Is/Ought Question. A Collection of Papers on the Central Problem in Moral Philosophy*, ed. W. D. Hudson, Macmillan 1969.
5. Jfr. Hans Albert, *Traktat über kritische Vernunft*, 3. erw. Auflage, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1975. Alberts navn på uføret er «Münchhausen-trilemmaet».
6. Albert, op. cit. Jfr. også Alberts artikkel «Ethik und Meta-Ethik. Das Dilemma der analytischen Moralphilosophie», *Archiv für Philosophie*, 1961, gjenopptrykt i Hans Albert, *Konstruktion und Kritik*, Hoffmann und Campe 1972.
7. Jfr. Knut Erik Tranøy, «'Ought' Implies 'Can': A Bridge from Fact to Norm?», *Ratio*, Vol. XIV, No. 2, 1972, og Vol. XVII, No. 2, 1975.
8. J. R. Searle, *Speech Acts*, Cambridge at the University Press 1970.
9. K.-O. Apel, «Sprechakttheorie und transzendente Sprachpragmatik zur Frage ethischer Normen», i: K.-O. Apel, red., *Sprachpragmatik und Philosophie*, Suhrkamp Verlag 1976, s. 11—173. Jfr. også Apel, *Transformation der Philosophie*, I—II, Suhrkamp Verlag 1973, særlig bind II («Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft»).
10. Jfr. Wittgensteins bemerkning i *Filosofiske undersøkelser*, § 129: «De aspektene ved tingene som er viktigst for oss er skjult gjennom sin enkelhet og hverdagslighet. (Man legger ikke merke til det, fordi man alltid har det for øyet.)»
11. Hobbes' tankeeksperiment: analysen av «naturlilstanden» i *Leviathan* (1651). Generelt om filosofiske tankeeksperiment: Magne Dybvig, «Det tenkbare og det mulige», *Norsk filosofisk tidsskrift*, 14. årgang, mars 1979, s. 1—19.
12. Avsnittet «The naturalistic fallacy», *Speech Acts*, s. 132 ff.

13. Ibid.
14. Op.cit., s. 133.
15. Apel, *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 57.
16. *Speech Acts*, s. 133.
17. Apel, *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 58f.
18. R. M. Hare, *The Language of Morals*, Oxford at the University Press 1952, s. 105.
19. *Speech Acts*, s. 134.
20. Op.cit., s. 135—136. Eksemmplet er hentet fra Urmsons «On Grading» (i: *Logic and Language*, Second Series, ed. by A. G. N. Flew, Basil Blackwell, Oxford 1953).
21. Apel finner denne muligheten mer plausibel. De to mulighetene er f.ø. ikke uforenlige. Jfr. avsnitt 1.4 nedenfor, hvor en tredje mulighet presenteres.
22. «Eine wertende Einstufung», op.cit., s. 60.
23. J. L. Austin, *How to do Things with Words*, Oxford University Press 1962, s. 150.
24. L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen/Philosophical Investigations*, Basil Blackwell, Oxford 1953, § 50, 51, 55, 57, 300.
25. Uttrykkene «beskrivelse» og «vurdering» er familietermer i Wittgeinsteins forstand (*Philosophische Untersuchungen*). Familietermer uttrykker «åpne begreper»; jfr. mitt arbeid *Sudanese Ethics*, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1968, kap. 2; og mitt bidrag til *Refleksjon og handling* (Gyldendal 1976), s. 87.
26. *How to do Things with Words*. Jfr. mitt notat «On Austin's Theory of Speech Acts», *Mind*, 1966, s. 141—143. Det arbeid av Mats Furberg som drøftes i notatet, er siden publisert i revidert utgave med tittelen *Saying and Meaning. A Main Theme in J. L. Austin's Philosophy*, Oxford 1971.
27. Se eksemplene i *Speech Acts*, s. 137ff.
28. Op.cit., s. 136f.
29. Jfr. *Speech Acts*, s. 136: «in this instance the nature of the fallacy is to infer from the fact that two utterances have different illocutionary forces that the proposition expressed in one cannot entail the proposition expressed in the other».
30. Apel, *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 66.
31. *Speech Acts*, s. 36—37. Jfr. s. 15 og 198.
32. *Speech Acts*, ch. 8 («Deriving 'Ought' From 'Is'»). Vesentlig samme argumentasjon finner man også i Searles artikkel «How to derive 'ought' from 'is'» *The Philosophical Review*, 1964; gjenoptrykt i W. D. Hudson, ed., *The Is/Ought Question*, Macmillan 1964.

33. *Speech Acts*, s. 177.
34. N. Kr. Sundby, *Om normer*, Universitetsforlaget 1974, s. 409.
35. Sundby, *loc.cit.* Om kompetansenormer, jfr. avsnitt 2.6 nedenfor.
36. Skillet mellom konstitutive og regulative regler går tilbake til Kant. Regulative regler gjelder handlingsformer som allerede eksisterer; konstitutive regler gjør nye handlingsformer mulig eller angir nødvendige vilkår for eksistensen av handlingsformer som finnes. Et typisk eksempel på en regulativ regel er etikettereregelen at man skal sende innbydelseskort senest to uker i forveien. Handlingsformen «å sende innbydelse» eksisterer uavhengig av den spesielle toukersregelen. De grunnleggende reglene for å spille sjakk eller fotball angir derimot hva det innebærer å spille sjakk eller fotball. De konstitutive reglene konstituerer handlingsformene «å spille sjakk» og «å spille fotball». Det avgjørende kriteriet for at en regel skal regnes som konstitutiv er altså at den hjelper til å definere en handlingsform. (Jfr. drøftelsen av regulative og konstitutive regler i Searle, *Speech Acts*, s. 35—36.)
37. *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 71—72.
38. Jfr. Hans Skjervheim, *Deltakar og tilskodar* (1957), gjenopptrykt i boken med samme tittel (Tanum-Norli 1976), s. 51—72.
39. *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 72ff.
40. At dommeren er forpliktet på de normer som inngår i rettsapparatet medfører ikke uten videre at han bør følge alle normene. En rettspositivistisk holdning av dette slag finner jeg uholdbar av den grunn at det kan finnes legale normer som er moralsk uakseptable. Jfr. diskusjonen om det nazistiske rettssystemet (f. eks. Gustav Radbruchs oppgjør med rettspositivismen etter krigen).
41. I gjennomgangen av Apels analyse av Searles tredje eksempel har jeg konsentrert meg om det som jeg oppfatter som den holdbare kjernen i hans argumentasjon. Apel fremfører også et annet argument, som jeg betrakter som så håpløst at jeg ikke går inn på det her (se *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 70—71). En detaljert kritikk av dette ledd i Apels argumentasjon finnes i mitt bidrag til stensilheftet *Transcendentalpragmatikk. Grunnproblem i handlingsteori og vitksapsfilosofi* (Universitetet i Bergen 1976, 1978, Filosofisk institutts stensilserie nr. 38), s. 19—21.
42. «Die Ethik ist transzendental. (Ethik und Aesthetik sind Eins.» (*Tractatus Logico-Philosophicus*, 6.421.)
43. Jfr. innføringskapitlet til min bok *Sudanese Ethics* (Almqvist & Wiksell, 1968); også min artikkel «Etik och social struk-

- tur», *Sociologisk forskning* 1968, s. 164ff.
44. *Speech Acts*, s. 50—53.
 45. *Analysis*, Vol. XVIII, Jan. 1958, s. 69—72.
 46. «Basisfakta» svarer til Anscombes «brute facts».
 47. Jeg følger her Anscombes fremstilling, s. 72.
 48. Det kan også være verd å notere forskjellen mellom Anscombes og Searles basisfaktumbegreper. Searle arbeider til forskjell fra Anscombe med et absolutt basisfaktumbegrep. Searles basisfakta er naturvitenskapelige fakta o. l. (Se *Speech Acts*, s. 50). Men dette basisfaktumbegrepet er ikke særlig interessant for Searles egne eksempler, siden alle utsagnene i eksemplene omhandler institusjonelle fakta (i Searles betydning). Dermed avskjærer Searle seg fra muligheten til å gjennomføre en mere detaljert analyse av sammenhengen mellom beskrivelser på ulike nivåer som Anscombe åpner for.
 49. Jfr. Wittgensteins argumentasjon mot private språk i *Philosophische Untersuchungen*. Videre Kjell S. Johannessen, *Wittgensteins senfilosofi* (Filosofisk institutts stensilserie nr. 42, Universitetet i Bergen 1978); og fremstillingen av vilkårene for vitenskapelig praksis i Kjell S. Johannessen & Tore Nordenstam, «Historien og den vitenskapelige praksis», *Norsk filosofisk tidsskrift*, nr. 2, 1979, s. 69—90; Gunnar Danbolt, Kjell S. Johannessen og Tore Nordenstam, *Den estetiske praksis* (Universitetsforlaget 1979); og Tore Nordenstam, *Explanation and Understanding in the History of Art* (Filosofisk institutts stensilserie nr. 43, Universitetet i Bergen 1978). Forholdet mellom normer og eksempler vil bli tatt opp senere i dette essay (se 2.6).
 50. *Speech Acts*, s. 198.
 51. Jfr. Karl Popper, *The Open Society and its Enemies*, ch. 24.
 52. «How to derive 'ought' from 'is'», i Hudson, *The Is/Ought Question*, s. 132, note 8.
 53. *Speech Acts*, s. 4.
 54. Jfr. *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 82.
 55. Op. cit., s. 83: oppgaven er å vise «dass bestimmte Normen immer schon notwendigerweise von uns anerkannt sein müssen und daher als transzendentalpragmatische Prämisse aller Normen-Herleitung a priori zur Verfügung stehen».
 56. Jfr. innledningsavsnittet ovenfor.
 57. Jfr. Aristoteles, *Den nikomakiske etikk*: «Når vi studerer dette område må vi være fornøyd dersom vi oppnår en så høy grad av sikkerhet som saken tillater» (1. bok, kap. 3).
 58. Avsnitt 1.5 ovenfor.

59. Jfr. Popper om «piecemeal engineering» i *The Open Society and its Enemies*.
60. Jon Elster, artikkelen «Etikk» i *Pax Leksikon*.
61. John Rawls, *A Theory of Justice* (Harvard University Press 1971).
62. Karl-Otto Apel, «Types of Rationality Today: The Continuum of Reason between Science and Ethics», i Th. F. Geraets (ed.), *Transactions of the International Conference on «Rationality Today»*, Ottawa, October 1977 (Ottawa University Press), avsnitt I.
63. *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 83. Jfr. fotnote 55 ovenfor.
64. «Types of Rationality Today», avsnitt II.
65. Jfr. *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 123.
66. Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode* (J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1960 og senere opplag).
67. Avsnitt 2.4 nedenfor. Jfr. også Audun Øfsti, *Språk og fornuft* (Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø 1975), s. 99ff.
68. Artikkelen «Types of Rationality Today» (se fotnote 62).
69. *Transformation der Philosophie, I—II* (Suhrkamp 1973), og senere artikler.
70. Charles Morris, *Foundations of the Theory of Signs* (International Encyclopedia of Unified Science, 1.2, University of Chicago Press 1938).
71. En klargjørende oversikt over Carnaps vei fra syntaks til pragmatikk finner en i Jerrold J. Katz, *The Philosophy of Language* (Harper & Row 1966), s. 18—68.
72. Jfr. Apels innledning til «Sprechakttheorie und transzendente Sprachpragmatik zur Frage ethischer Normen», *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 11ff; og Jürgen Habermas, «Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz», i Habermas og Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie* (Suhrkamp 1971), s. 108.
73. Kritikken av solipsismen er en rød tråd i Apels forfatterskap. Jfr. *Transformation der Philosophie*, bind II; og Audun Øfsti, *Språk og fornuft*.
74. N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax* (The M. I. T. Press, 1965); G. Ryle, *The Concept of Mind* (Hutchinson's University Library, 1949), Ch. 2: «Knowing How and Knowing That». Jfr. Aristoteles' skille mellom teoretisk og praktisk kunnskap.
75. Jfr. T. Nordenstam, «Språk och handling» og «Förändring och förståelse», i Bo Göranson, red., *Ideologi och systemutveckling* (2. opplag, Studentlitteratur, Lund 1978) s. 86ff.; og

- Dietrich Böhlers og Nordenstams bidrag til *Refleksjon og handling* (Gyldendal 1976), s. 57ff.
76. Jfr. Kjell S. Johannessen og Tore Nordenstam, «Historien og den vitenskapelige praksis», *Norsk filosofisk tidsskrift*, nr. 2, 1979, s. 69—90; Gunnar Danbolt, Kjell S. Johannessen og Tore Nordenstam, *Den estetiske praksis* (Universitetsforlaget 1979); og andre avhandlinger og artikler av Danbolt, Johannessen og Nordenstam, f. eks. i Lars Aagaard-Mogensen og Göran Hermerén (red.), *Contemporary Aesthetics in Scandinavia* (Doxa Förlag, Lund 1980), og i Kjell S. Johannessen og Tore Nordenstam (red.), *Wittgenstein—Aesthetics and Transcendental Philosophy* (Hölder—Pichler—Tempsky, Wien 1981).
 77. Jürgen Habermas, «Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz», i Habermas & Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie* (Suhrkamp 1971), s. 101—141. Habermas har samlet sine undersøkelser på dette området i det monumentale arbeidet *Theorie des kommunikativen Handelns*, bind 1—2 (Suhrkamp 1981).
 78. *Op.cit.*, s. 102.
 79. Litteraturen om generativ syntaks er enorm. De grunnleggende arbeidene er Chomskys doktoravhandling fra 1955, *The Logical Structure of Linguistic Theory* (stensiltrykk), og hans bok *Syntactic Structures* (1957). Jfr. f. eks. Katz og Fodor, «The Structure of a Semantic Theory», *Language*, Vol. 39, 1963, gjenopptrykt i Katz & Fodor, *The Structure of Language* (1964).
 80. *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 88ff.
 81. Jfr. sitatet fra Searle hos Apel, *op.cit.*, s. 86.
 82. Chomsky antar også at det finnes en annen mulighet for å overskride den medfødte lingvistiske kompetansen gjennom sin hypotese at det finnes språk som er prinsipielt umulig å lære som barn.
 83. *Op.cit.*, s. 92.
 84. «Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz», *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*, s. 111ff; jfr. *Theorie des kommunikativen Handelns*, bind 1, kap. III. Jfr. Gunnar Skirbekk, *Den argumenterende fornuft* (Filosofisk institutts stensilsilserie nr. 41, 1977), s. 82ff.
 85. H. Schnelle, *Sprachphilosophie und Linguistik* (Rowohlt 1973), s. 42f. Jfr. Apel, *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 110ff.

86. Jfr. Mats Furberg, *Saying and Meaning. A Main Theme in J. L. Austin's Philosophy* (Basil Blackwell 1971), s. 98. Jfr. også diskusjonen av «Moore's paradoks»: «S er P, men jeg tror det ikke», *Saying and Meaning*, s. 233ff.
87. Apel, *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 113.
88. Den semantiske mekanismen er for så vidt den samme som når det gjelder «gjentakende setninger» av typen «Gutter er gutter». Jfr. Tore Nordenstam. «Are Repetitive Sentences Analytic?», upubl. ms., Göteborgs universitet 1959; og referatet i Jan Andersson & Mats Furberg, *Språk och påverkan* (Aldus 1967), kap. 12.
89. Jfr. Habermas' «Vorbereitende Bemerkungen...» og Skirbekks *Den argumenterende fornuft*.
90. Jfr. Gunnar Skirbekks utlegning av den argumentative kompetanse i *Den argumenterende fornuft*, s. 53ff.
91. «Von einer Verpflichtung zur Anführung von Gründen kann keine Rede sein» (H. Schnelle, *Sprachphilosophie und Linguistik* s. 44). Jfr. avsnitt 2.3 ovenfor.
92. Jfr. drøftelsen av Schnelles posisjon i Apels bidrag til *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 109f.
93. Jfr. f. eks. Paul Lorenzen, *Methodisches Denken* (Suhrkamp, 1968), og F. O. Wolf, «Rechtstheorie als Protojuridik», i Günther Jahr og Werner Maihofer, *Rechtstheorie. Beiträge zur Grundlagendiskussion* (Vittorio Klosterman 1971), s. 121ff.
94. Det er de grunnleggende normer som er det fundamentale; begrepet om det ideale kommunikasjonssamfunn kan forståes utfra kommunikasjonsreglene, men ikke omvendt. Jfr. Platons spørsmål i *Eutyphro*: Er det gode godt fordi Gud vil det, eller vil Gud det gode fordi det er godt? På samme måte kan vi spørre om de grunnleggende kommunikasjonsreglene er gyldig fordi de ville bli fulgt i et idealt samfunn, eller om et slikt samfunn ville være idealt fordi de gyldige reglene ville bli fulgt fullstendig. Svaret må bli at reglenes gyldighet kan etableres uavhengig av den retoriske figur «det ideale kommunikasjonssamfunn».
95. Jfr. Skirbekk, *Den argumenterende fornuft*, s. 59ff.
96. Apel, *op.cit.*, s. 123. Jfr. Habermas, «Wahrheits-theorien», i Helmut Fahrenbach, red., *Wirklichkeit und Reflexion. Walter Schulz zum 60. Geburtstag* (Günther Neske 1973), og «Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der Kommunikativen Kompetenz», i Habermas og Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie* (Suhrkamp 1971).
97. *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 123.
98. Dette fremheves riktignok av Apel og Habermas selv, men

- ikke kraftig nok til å unngå anklagen om at de tar sitt utgangspunkt i den type kommunikasjon som utmerker det filosofiske seminar.
99. «Types of Rationality Today: The Continuum of Reason between Science and Ethics», avsnitt V i Th. F. Geraets, red., *Transactions of the International Conference on «Rationality Today»*, Ottawa, Oct. 1977, Ottawa University Press). Jfr. *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 126.
 100. «Types of Rationality Today», avsnitt V. Kants egne formuleringer finner en i *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* og *Kritik der praktischen Vernunft*.
 101. Om moralsk kompetanse, jfr. min artikkel «Moral» i *Pax Leksikon* og mitt bidrag til *Refleksjon og handling* (Gyldendal 1976), s. 88ff. Se videre avsnitt 2.6 nedenfor.
 102. Både Apel og Habermas tilhører den generasjon som ble intellektuelt preget av den tyske etterkrigsdebatten. Jfr. Habermas' fremstilling av den rasjonale naturretten i artikkelen «Naturrecht und Revolution», i *Theorie und Praxis* (2. oppl., Luchterhand 1967), s. 52—88.
 - 103.. Jfr. Kant om moralens autonomi.
 104. «Es gibt gar nichts, was nicht auf diese Weise zu einem sittlichen Gesetz gemacht werden kann» (Hegel, *Schriften zur Politik und Rechtsphilosophie* (Lasson), s. 351; sitert i Hans Welzel, *Naturrecht und materiale Gerechtigkeit*, 4. opplag, Vandenhoeck & Ruprecht 1962, s. 170).
 105. Jfr. *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 125—126.
 106. W. K. Frankena, *Ethics* (Prentice—Hall 1963), s. 98. (Finnes også i svensk oversettelse.)
 107. G. E. Moore, *Principia Ethica* (Cambridge at the University Press 1903), s. 99.
 108. C. D. Broad, «Certain Features in Moore's Ethical Doctrines», i P. A. Schilpp, red., *The Philosophy of G. E. Moore* (Tudor Publishing Company, 2nd. ed., 1952), s. 44ff.
 109. Jan Narveson, *Morality and Utility* (The John Hopkins Press 1967), s. 268.
 110. *Op.cit.*, s. 269.
 111. Ytterligere et eksempel på selvmotsigelsesargumentet finner man i G. Pontaras innledning til *Etik, politik, revolution* (Cavefors 1971), s. 27. Jfr. også B. Medlin, «Ultimate Principles and Ethical Egoism», *Australasian Journal of Philosophy*, Vol. 35 (1957), s. 111—118; gjenopptrykt i R. B. Brandt, red., *Value and Obligation* (Harcourt, Brace & World 1961), s. 150—157.
 112. Jfr. Habermas' konsensus-teori om sannhet («Wahrheits-

- teorien», i Helmut Fahrenbach, red., *Wirklichkeit und Reflexion*, Günther Neske 1973).
113. Hans J. Morgenthau forsvarer ikke den nasjonale interessen som et grunnleggende prinsipp, men av pragmatiske grunner, for å nevne ett eksempel fra den realpolitiske tradisjon. Se «The Problem of the National Interest», *Dilemmas of Politics* (The University of Chicago Press 1958), s. 85.
 114. Jfr. Günther Buck, *Lernen und Erfahrung* (W. Kohlhammer Verlag 1967), s. 113; og de arbeider som nevnes i fotnote 49 ovenfor.
 115. Aristoteles, *Den nikomakiske etikk*, bok IV, kap. 1. Lignende formuleringer finner man i gjennomgangen av de andre «dydene» i *Den nikomakiske etikk*.
 116. Jfr. min analyse av arabisk moral i *Sudanese Ethics* (Almqvist & Wiksell 1968) og «Arabisk moralsyn», i Terje Gudbrandson og Egil A. Wyller (red.), *Araberne og islam* (Universitetsforlaget 1978), s. 142—155.
 117. Jfr. Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Erster Abschnitt.
 118. Jfr. Karl-Otto Apel, «Types of Rationality Today: The Continuum of Reason between Science and Ethics» (jfr. fotnote 62 ovenfor), avsnitt I.
 119. Jfr. Wittgenstein *Philosophische Untersuchungen* (Blackwell 1953) og utlegningen av Wittgensteins praksisfilosofi i Kjell S. Johannessen, *Wittgensteins senfilosofi* (Filosofisk institutts stensilsérie nr. 42, Universitetet i Bergen 1978), Kjell S. Johannessen & Tore Nordenstam, «Historien og den vitenskapelige praksis», *Norsk filosofisk tidsskrift*, nr. 2, 1979, s. 69—90, og Kjell S. Johannessens bidrag til *Den estetiske praksis* (Estetiske studier under redaksjon av Gunnar Danbolt, Kjell S. Johannessen og Tore Nordenstam, nr. 2, Universitetsforlaget 1979).
 120. Se videre mine bidrag til Bo Göranson, red., *Ideologi och systemutveckling* (2. opplag, Studentlitteratur, Lund 1978) (særlig «Språk og handling» og «Förståelse och förändring») og mitt essay *Explanation and Understanding in the History of Art* (Filosofisk institutts stensilsérie nr. 43, Universitetet i Bergen 1978).
 121. Jfr. Wittgensteins argumentasjon mot såkalte private språk i *Philosophische Untersuchungen*.
 122. N. Kr. Sundby, *Om normer* (Universitetsforlaget 1974), s. 308. Jfr. også H. L. A. Harts skille mellom primære og sekundære lovregler i *The Concept of Law*, kap. V. (Oxford at the Clarendon Press 1961).

123. Jfr. min artikkel «Moral» i *Pax Leksikon*.
124. Jfr. avsnitt 1.4 ovenfor om artikulasjon av normative momenter. Uttrykket «konkretisering» er hentet fra tysk rettsteori. Jfr. f. eks. Karl Engisch, *Die Idee der Konkretisierung in Recht und Rechtswissenschaft unserer Zeit* (Carl Winter Universitätsverlag 1968).
125. Jfr. avsnitt 2.4—2.5 ovenfor.